٣

کوردستانی ئێران

دوکتۆر
عەبدولڕەحمان قاسملو*

کورد و ڕەچەڵەکی لەئێران

کورتەیەکی جوگرافی

ڕووبەری کوردستانی ئێران خۆ دەدات[1] لە ١٢٥٠٠٠ کم٢. درێژی ئەو هەرێمە بە درێژایی شاخی ئارارات تا باشووری زنجیرە شاخی زاگرۆسە. مەرزەکانی نێوان تورکیا و ئێران، عێراق و ئێران لەلای ڕۆژئاواوە بوونەتە سنوور لە نێوان کوردستانی ئێران و کوردستانی تورکیا و هەروەها کوردستانی عێراق، لە ڕۆژهەڵاتەوە دەلکێت بە گۆمی ورمی(ڕەزائیە)وە. ناوچەیەکی شاخاوییە و شارەکانی لە بەرزی (نزیکەی هەزار مەتر)دا جێگیر بوون.

باری دۆخ لەکوردستان وشکاڕوو (کیشوەرییە)[2] و ڕێژی بارانی ساڵانە دەگاتە ٤٠٠ میللی

---

* ـ ئەو ئەکادیمییە کوردە، مامۆسابوو لەخوێندنگەی بەرزی ئابووری (١٩٦٠ ـ ١٩٧٥). پەرتووکی (کوردستان و کورد)، لەندەن ١٩٦٥ وپەرتووکی (گیروگرفتی پێشکەوتنی ئابووری وڵاتە دواکەوتووەکان)، براگ ١٩٦٩ لە نووسینی ئەوە.

« تێبینی: ڕۆژی ١٣/٧/١٩٨٩ لە ڤیێننا، کە لەگەڵ هاوڵەکانیدا چاوەڕوانی تاخمێک نوێنەری ڕژێمی ئاخوندی تاران بوون بۆ وتووێژ، تیرۆر کران. ـ و »

1 ـ E ـ لە ٥٠٠٠٠ میل دووجا.

2 ـ E ـ هەمانە.

« لە"کوردستان و کورد، وەرگێڕانی عەبدوڵا حەسەنزادە، ١٩٧٣ چاپی بنکەی پێشەوا" دا نووسەر دەڵێت؛ ئاو و هەوای پێدەشتەکانی کوردستان ئیستیوائییە » ـ و

www.koskikurd.com

لیتر[3]، بەڵام ناوەندەکەی لە دۆڵ و مێرگەکاندا دەگاتە ۲۰۰۰ـ ۳۰۰۰ میللیلیتر[4]. جیاوازی نێوان بەرزترین پلەی گەرمای هاوین و نزمترین سەرمای زستان خۆ دەدات لە ۷۰ تا ۸۰ پلە[5]. زستانان پلەی سەرما لە سەقز دادەبەزێت بۆ (-۳۰)[6] و هاوین پلەی گەرما لەکرماشان بەرزدەبێتەوە بۆ (+٤٥)[7]. لەچاو ناوچەکانی تری ئێراندا کانیاوی کوردستان کەمتر وشک دەبن چونکە چەند ڕوباری تێدایە: ڕوبارەکانی قزڵ ئوزون(سفید ڕوود)، زێی بچووک (لقێکە لە دیجلە)، هەروەها ڕوبارەکانی جەغەتوو و تەتەهوو. ڕووبەری گۆمی ورمێ دەگاتە ٦٠٠٠ کم۲ و گۆمی زرێبار تاکە دەروازەیەی کوردستانی ئێرانە بۆ سەر دەریا[8].

شاخی کوردستان داراوین و بە پتر لەچوار ملیۆن هیکتار جەنگەڵ ناوچەکانی گۆمی و ڕمێی تاکو لوڕستان دادەپۆشن، داربەرووی یەکجار زۆرن و نزیکەی چواردە جۆر تەختەیان لێ پەیدا دەبێت. دارستانەکان چڕ نین چونکە لەبەر نەبوونی سووتەمەنی دانیشتووی ناوچە شاخاویەکان دار دەسووتێنن و ئەوە بووەتە هۆی زیانی زۆر لەو سامانە کە هیچ نایەتەوە بری.

ناخی دەستکاری نەکراوی زەوی کوردستانی ئێران بەپیتە. نەوت لەناوچەی کرماشان دەردێت، و بە هاوبەشی میری لەگەڵ چەند کۆمپانیای نەوتی بیانیدا کەمتر لەنیو ملیۆن تەن نەوت بۆ بەکارهێنانی ناخۆیی دەردێن.

دەوڵەت کوردستانی ئێرانی کردوە بەسێ بەشەوە، بەڵام تەنها پارێزگای سنە(سەنەندوج)ی ناوناوە کوردستان. بە بەشی باکوور دەڵێن ئازربایجان و بە بەشی باشووریش کرمانشاه، بەپێی ڕەگەز پێویستە هەرێمی لوڕستانیشی بخرێتە سەر کە خوڕڕەم ئاباد پایتەختیەتی.

دانیشتوان: ڕەگەزپەرستی ڕژێمەکان کارێکی کردووە ژمارەی ڕاست بۆ دانیشتوانی کوردمان لەو دەوڵەتانەی تێیدا دەژین بێ دەستکاری دەسکەوێت.

ئەوەی ڕژێمی ئێران دەریدەبڕێت کورد (لە ڕەگەزی ئێرانی ڕەسەنن)، و بەدەستی ئەنقەست وشەی "ئێرانی" لەبری وشەی" فارس" بەکاردێنێت، هەرگیز ژمارەی دانیشتوانیان بەپێی ڕەگەز نادەن بەدەستەوە. ژمارەی ئەوانەی ئەمڕۆ بەزۆری لە هەرێمی کوردستانی ئێراندا دەژین ئەوتۆیە:

لیستەی ژمارە ۱ : ژمارەی دانیشتوان لەئێراندا

E ـ 3 ـ مەگەر چونها بگاتە ۸ ئینج.
E ـ 4 ـ دەگاتە ٤٠ ـ ٦٠ ئینج
E ـ 5 ـ نزیکەی ١٠٠ی فرهرنهایت.
E ـ 6 ـ بۆ ۲۲ی فەهرنهایت.
E ـ 7 ـ بۆ ١١٠ی فەهرنهایت.
E ـ 8 ـ گۆمی ورمێ کە پانتایی دەگاتە ٢,٥٠٠ میل٢، لەگەڵ گۆمی زرێڤار مەزنترین چاڵاوی ئەو بەشەی کوردستانن.

سالّ	ئێران بەگشتی	کوردستانی ئێران	ژمارەی کورد	کورد لەئێران
۱۹۷۰	[9]۲۸,۲٥۸,۸٦۰	،۸۰۳,۸٦۰	٤,٥۲۱,۲۸۰	٪۱٦
۱۹۷٥(۱)	۳۲,٤٤۰,۰۰۰	٥,٥۱٤,۸۰۰	،۱۹۰,٤۰۰	٪۱٦

سەرچاوە: سەرژمێریی نەتەوەیی دانیشتوان و ناوچە، نۆڤەمبەری ۱۹٦٦ تاران. ـ ڕاپۆرتی مانگانەی ئامار، ئۆکتۆبەری۱۹۷۱ UN ، نیویۆرک.

لە ڕێژەی ۲۸ ٪[10] دانیشتوانی کوردستان ٤۷۰,۰۰۰ ئازەری و ۲۳٥,۰۰۰ فارسن، بەرانبەر بەوە ژمارەی ٤۰۰,۰۰۰ کورد[11] لەچەند شوێنی ناوچەکانی خوراساندا بەکۆمەڵ دەژین، بەتایبەتی لە قۆچان و دورگەز(۲).

دەتوانین بە بەراورد لەگەڵ کۆی دانیشتوانی گشت وڵات لیستەیەک نیشاندەین بەچڕی دانیشتوانی کوردستانی ئێران.

لیستەی ژمارە ۲ : چڕی دانیشتوانی کوردستانی ئێران[12]

	ڕووبەر بە کم٢	پانتایی	ڕێژەی دانیشتووان لە ۱ کم٢ـ سالی ۱۹۷۰	سالی ۱۹۷٥
ئێران	۱,٦٤۰,۰۰۰	۱۰۰	۱۷	۲۰
کوردستانی ئێران	۱۲٥,۰۰۰	۷,٦	۳۸	٤٤

چڕی دانیشتوان لەکوردستان ئێران بەگوێرەی گشت وڵات دووبەرانبەرە، واتە وەک لەسەرەوە دەرکەوتووە، کوردستانی ئێران دەکاتە (۷,٦)ی خاکی ئێران کە (۱۷ ٪) لە ڕادەی چڕی گشت ئێراندا دەگرێتەوە.

لیستەی ۳: دابەشبوونی دانیشتوان بەسەر ٤ ناوچەی کوردستانی ئێران(۱۹٦٦)

-	ڕێژەی ٪ شارنشین	ڕێژەی ٪ دێ نشین
مەهاباد « سابلاخ »	٥	۷٥
سەقز	۱۹	۸۱
سەنەندوج « سنە »	۲۷	۷۳
کرماشان	٤۹	٥۱
کودستانی ئێران	۳۰	۷۰

E ـ 9 ـ ۲۸,۲٥۸,۸۰۰. E ـ 10 ـ ۱۲,۸٪.
E ـ 11 ـ ٤۰۰,۰۰۰ کورد لە هەرێمی خوراسان.
E ـ 12 ـ

		ڕووبەر بە م٢	٪ پانتایی	ڕێژەی دانیشتوان بۆ یەک م٢ سالی ۱۹۷۰	سالی ۱۹۷٥
ئێران	٦٤۰,۰۰۰	۱۰۰	٤٤	٥۰	
کوردستانی ئێران	٤۹,۰۰۰	۷,٦	۹۸	۱۱۲	

www.koskikurd.com

ئێران ٥٠ ٥٠

سەرچاوە: گریمانی کراو بۆ ساڵی ١٩٧٥.

سەرژمێری گشتی ساڵی ١٩٦٦ تاران، و ڕاپۆرتی مانگانەی UN، نیویۆرک ١٩٧١.

ژماری دانیشتوانی شار بێتام بەرزدەبنەوە: لەچوار شاری سەرەکیدا ئەوتۆیە.

لیستەی ژمارە ٤: پەرەسەندنی ژمارەی دانیشتوان

	١٩٥٦	١٩٦٦	١٩٧٦*	ڕێژەی سەدی
مەهاباد « سابلاغ »	٢٠,٣٣٢	٢٨,٦١٠	٤٢,٠٠٠	٢٠٨
سەقز	١٢,٧٢٥	١٧,٨٣٤	٧٦,٠٠٠	٢٠٤
سەنەندوج « سنە »	٤٠,٦٤١	٥٤,٥٨٧	٤٢,٠٠٠	١٨٧
کرمانشاە « کرماشان »	١٢٥,٤٣٩	١٨٧,٩٣٠	٣٠٠,٠٠٠	٢٣٩

* ـ ژمارەکانی ساڵی ١٩٧٦ لە گریمانی خودی نووسەرە[13].

ناوەندی ژمارەی ئەندام لەناو خێزانی کوردی ئێران، بەرزە. لای شارنشینان پێنج و بەرەوژوور و لە لادێ شەش و بەرەوژوور دەبێت.

ئەو لەخێڵ دابڕانەی لە سەرەتای ئەم سەدەیەدا دەستیپێکرد وا لەدواقۆناغدایە. ئەوەی لەکوردستانی ئێراندا کاری کردبێتە سەر تێکدانی پوورەی هۆز، لەپڕ پەرە سەندن و جۆشی بازاری ناوخۆیە کە بەرزی سەرمایە و پەیدابوونی یاسای سازکردنی زەوی (گەرچی لە کوردستان زۆر کارا نییە) و بە کۆمەڵ کۆچی بە جوتیار کرد بەرەو شار. بەڵێ گشت ئەوانە هاوکات بوون لەگەڵ هەندێک چالاکی تری کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری. گومانی لەوەدا نییە کە پشتوێنەی خێلەکی هەرماوە و تا ماوەیەکی دوورتریش دەمێنێت، بەڵام بنچینە کلاسیکیەکەی هۆزگەری و ناسناوی وەک میر و بەگ و ئاغای سەروکاریان و ئەو قەوارەیەی ببوە پشتوێن بۆ بێکەوەلکانی هۆز ڕوو لەنەمانە.

وەک لێرە بەدواوە ناتوانین کۆمەڵی کوردی ئێران بەکۆمەڵی خێلەکی ناوبەرین، نایشگونجێت ناوی خێڵەکی گەڕۆک(دەوارنشین)یان لێنێین. چیتر لە کوردستان خێڵی گەڕۆک هەڵناکەوێت، و ئوانەیشی هەن نیمچەگەڕۆکن ـ بەزستان لە گۆند ژیان دەبەنە سەر و وەرزی بەهار لەگەڵ پەز ڕوو لە لەوەڕگەی کێو دەکەن.

ئاین: ئاینی باو لە کودستان ئیسلامە و ٩٨٪ی دانیشتوانی موسوڵمانن، و ئەو ٢٪ی تری فەلە (ئاسووری وئەرمەنی) و جوولەکەن. ڕێژەی زۆی (٧٥٪) موسوڵمانەکانیان سوننین و بەشەکەی تری(٢٥٪) شیعەن "لە هەرێمەکانی کرماشان و لوڕستان دەژین"[14].

Author`s estimat. _E_13

www.koskikurd.com

لەکوردستانی ئێراندا پێشەوای ئاینی لەسەر ڕەوشی سوننین و هەمیشە بەناوبانگ و خاوەن دەسەڵات بوون. قادری و نەقشبەندی دوو ڕێگەی سەرەکین، پەیڕەوییانی پیر «شێخ» بە مورید و دەروێش و سۆفی ناودەبرێن و دەبێت گشت مورێدێک لایەنی کەم ساڵی یەک جار سەر لە پیر بدات و خەڵاتی بۆ بەرێت تاکو بەختەوەری بکات. لەوە بەرزتر لەناو کوردە سوننیدا هیچ پلەیەکی ئاینی نیە. لە پیر بچووکتر مەلایە کە بەڵگەنامە لە مەلایەکی لەخۆی بەناوبانگتر (دێرینتر)وەردەگرێت. کە مەلای لاو دەکەونە لادێ، لەخەڵاتی پەیڕەوییانی بەولاوە هیچ دەرامەتێکی تری نابێت، و لەبەر ئەوەی ئەوانەی جوتیارن بەزۆری کەم دەرامەتن ناچار دەبێت مەلا وەک ئەو جوتیارانە کاربکات، بەتایبەتی ئاژەڵداری. وەک ئەو هاوژینەی کوردی لادێ، تاکە ڕۆشنبیرە و ئاگای لە ژیانی تاڵ و ناهەمواری ئەوانە، و لەلایەکی ترە زۆرجار هەڵدەکەوێت ئەو تاکە خوێندەواری نێویانبێت، دەستی باڵای دەبێت لە بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەکەی. بۆیە لەم ساڵانەی دواییدا ڕژێمی ئێران کۆشیوەتی مووچەی مانگانە بۆ پیاوەئاینییەکان(مەلا) ببڕێنێتەوە تا لە سوودی خۆی هەڵیانسووڕێنێت.

زمان و کولتوور: کوردی بەشێکە لەو زمانە ئێرانیانەی لقن لەزمانی هیندۆ ئەورووپی. ئەگەرچی ئەودووە خزمەزمانیشن هەر زمانی خوێندگە فارسییە. ئەوەی بوویێتە هۆی پێشخستن و بتەوکردنی ڕیشەی نەتەوایەتی، پاراو مانەوەی زمان و کولتووری کوردییە. کۆماری مەهاباد لەو تەمەنە کورتەیدا هەنگاوی زلی هەڵهێنا. هەرچەندە ئێران زمانی کوردی لەسی ساڵی دواییدا قەدەغە کردووە، کوردی ئێران زۆریان سوود لەو بڵاوکراوە کوردییانەی کوردی عیراق وەرگرتووە کە لە١٤ی یولیۆی ١٩٥٨ بەدواوە زۆر پێشکەوت.

ئاشکرایە کە گۆڕینەوەی زانیاری و باری کولتووری کوردی لە نێوان کوردی تورکیا و کوردی ئێراندا تارادەیەک نییە، چونکە پیتی خوێندنی دوولادا جیاوازن. لە فێرگەکانی ئێراندا تەنها بەزمانی فارسی و بە پیتی عەرەبی دەخوێن، بەڵام لەوانی تورکیا تەنها بەزمانی تورکی و پیتی لاتینی. چیتر بەشی زۆر لە لاوانی کوردی تورکیا شارەزای پیتی عەرەبی نابن و ناتوانن چاپەمەنی و نووسراوە کوردییەکانی لە ئێران و عیراق بەچاپ گەیشتوو بخوێننەوە. ڕێژەی ڕۆشنبیرانی پلەی ئامادەیی، یا زانکۆ بەگوێرەی ژمارەی دانیشتوان زۆر کەمن، هەر ئەوانیشن بتوانن دەقی بەلاتینی نووسراو بخوێننەوە. بەڵام ئاڵوگۆڕ و پەخشی چاپەمەنی لە نێو کوردی عیراق و کوردی ئێراندا بارێکی کەی هەیە. نەتەنها لەبەر ئەوەی کە هەردوولا پیتی عەرەبی

14 ـ لەگشت کوردستاندا ئایزا هەن، خۆ بەموسوڵمان نازانن. لەوانە بەتایبەتی(کاکەیی) کە لە ئێران پێیان دەوترێت عەلی ئیلاهی، یان وەک خۆیان بەخۆ دەڵێن"ئەهلی حەق". تاکو ئێستا ژمارەی تەواوی ئەوانە بەدەستەوە نەدراوە، بەڵام لەئێراندا دەیەها هەزار دەبن ولەشارەکانی مەرەند وهەمەدان ودەوروبەری کرماشان وئازربایجانی غەربی وهەورامان و... دەژین. « و»

بەکاردێنن بەڵکو زۆربەی زۆری کوردی عیراق و ئێران بە هەمان دیالێکتی سۆرانی دەدوێن کە زمانی ناوچەکانی باشووری کوردستانە.

جگە لەزنجیرەی بڵاوکراوە، ساڵانی شەست و حەفتاکان لە کوردستانی ئێراندا پەرتووک و گۆڤاری تریش بەنهێنی چاپکرا. دیارە هۆی پاراو بوونی زمان و لە نووسیندا بەکارهێنانی وشەی پەتی لای کوردی ئێران دەگەڕێتەوە بۆ چاپەمەنیەکانی کوردی عیراق.*

ڕوویەکی تری کاریگەر بۆ پێشخستنی زمان و کولتووری کوردی (ئەگەرچی لە ئێراندا خوێندنی قەدەغەیە و تەنانەت یەک خویندگەیش نیە بۆ زمانی کوردی) دەگەڕێتەوە بۆ بوونی ئەو چەند ئێزگەی ڕادیۆیەیە کە پرۆگرامی کوردی بڵاو دەکەنەوە، و گرنگترینیان ئێزگەکەی کرماشانە. بڵاوکردنەوەی پرۆگرام لە ئێزگەی ئێرانەوە کاری دووسەرەی دەبێت. لەسەرێکەوە ڕژێمی ئێران بەوانە پروپاگندەی شا دەگەێنێتە گوێی کوردی عیراق و تورکیا، و لەسەرێکی ترەوە دەیانەوێت زمانی کوردی وەک دیالێکتێکی ناوچەیی زمانی فارسی بنوێنن. بەڵام لەلایان "خۆشبێت یان ترش" ئەو ڕاستەوخۆ خوێندنەوە و بڵاوکردنەوەی هەڵبەستە بەزمانی کوردی لەسەر شەپۆلی ئاسمانی دەبێتە هۆ بۆ بڵاوکردنەوەی کولتووری کوردی و بەرزکردنەوەی هەستی نەتەوایەتی ناو کوردان.

بەوەی زمانی کوردی قەدەغەیە و زمانی دەربار فارسییە، زۆر ڕۆشنبیری کورد بە فارسی دەنووسن و بەرهەم بڵاو دەکەنەوە. ڕۆمانەکەی (مێردی خاتو ئاهوو) کە بە یەکێک لە سەرکەوتووترین ڕۆمانەکانی کولتووری فارسی ئەم ساڵانەی دوایی دەژمێردرێت، یەکێکە لە بەرهەمەکانی کوردێکی کرماشانی کە لە زینداندا کاتی گیرانی بەهۆی چالاکی ڕامیارییەوە نووسیویەتی. ڕۆڵ و ڕووداوەکانی ئەو ڕۆمانە بەگشتی لە کوردستانی ئێرانە، و ژیانی کۆمەڵی کوردی پێش جەنگ دەخاتە ڕوو.

هەروها سروود و هەڵبەستی هونەرمەندە لاوەکان بەنهێنی دەخوێنرێنەوە، لێرەدا پێویستە پەنجە بۆ (هێمن)یش ڕابکێشین کەبێگومان یەکە وێژەری هاوچەرخی کوردستانی ئێرانە و نامیلکەی (تاریک و ڕوون) کەساڵی ۱۹۷٤دەرکەوت بێهاوتا سەرکەوت.

بڵاوکراوەی کوردی لەپێشکەوتندایە. ئەوەی ئەمڕۆ بەرفراوان بێت کولتووری پولیتیکییە، بەتایبەت گۆڤار و ڕۆژنامە. ژمارەیەک لەو پەرتووک و بڵاوکراوانەی باسی کێشەی کورد دەکەن و ئەمڕۆ بازاڕیان گەرمە لەساڵی۱۹۷۰ بەدواوە بە نهێنی لەچاپ دراون. بەڵام هەرچی ئەوجۆرە چاپەمەنییەی پێ بگیرێت ساواک (پۆلیسی ئاسایشی ئێران) دەیانگرێت و تاڵاویان بەقوڕگدا دەکات.

خوێندەواری: چونکە بەکوردی خوێندن قەدەغەیە، منداڵی کورد ناچارە دەکەن هەر لەساڵی

* ـ لەپێداچوونەوەدا ئەم بڕگەیەم لەسەر ئینگلیزییەکە چاک کرد. « و »

یەکەمی خوێندگەوە فێری زمانێکی بیانی ببێت، کە فارسییە. هەروەک خوێندگە کەم کەرەستەکان زۆر لەپێداویستی هەرێم کەمترن، و ناوەندی ژمارە لەپۆلێکدا دەگاتە چل قوتابی. لە خوێندگەکانی لادێدا ژمارە زۆر لەوە بەرزترە. هەڵدەکەوێت لە فێرگەیەکی تاکە یەک مامۆستاییدا ژمارەی خوێندکار بگاتە ۲٥۰ـ ۳۰۰ قوتابی. دەیەها هەزار منداڵی شار و لادێ گەیشتوونەتە تەمەنی خوێندگە بەڵام چوونە ئەوێیان بۆ هەڵناکەوێت. لیستەی خوارەوە ڕێژەی سەدی نەخوێندەوار دەردەخات.

لیستەی ژمارە ٥: ڕێژەی سەدی نەخوێندەوار لە تەمەنی دە ساڵ و بەرەوژوور[15]

پارێزگا	دانیشتووان بەگشتی		شارنشینان		لادێ نشین	
	گشت	هەر ژن	گشت	هەر ژن	گشت	هەر ژن
مەهاباد « سابلاغ »	۸٥.٦	۹٤.٥	٦۲.٥	۸۱.٦	۹٤.۰	۹۹.۱
سەقز	۸٦.۹	۹٥.۳	٦۲.٦	۸۱.٤	۹۳.۱	۹۸.۷
سەنەندوج «سنە»[16]	۸۲.٤	۹۰.٥	٥٥.۷	٦۹.۱	۹۲.۱	۹۸.۳
کرماشان	۷۰.۷	۸۱.۸	٥۳.۲	٦٦.۰	۸۹.۲	۹۸.۳
کوردستانی ئێران (بەگوێرەی گریمانییەکانی۱۹۷٥)						
بەگشتی	٪۷۰	٪۸۰	٪٤۰	٪٦۰	٪۸٥	٪۹٥

کەواتە پتر لە ۷۰٪ کۆی دانیشتوان و پتر لە ۸۰٪ی ژن لەساڵی ۱۹۷٥دا نەخوێندەوار بوون. لەوبارە نەنگتر ئەوەیە کە دوو منداڵ لەکۆی پێنج(لەنێو کوردا یەک لە چوار) تەمەنی حەوت تا پانزە ساڵ ناچنە بەر خوێندن.

باشە دەبێت کامەبێت ڕووی ڕاست ئەگەر ئەو لیستەیە لەگەڵ دروشمەکەی شا براوردکەین کە دەیلێن و دەیلێنەوە گوایە، هەنگاوی ئێران گەیشتووەتە نێو دوولاقەی دەروازەی "ژیانی مەزنی"، هەروەها مقۆمقۆی دابینکردنی ئازادی ژن بووەتە بنێشتەخۆشەی دەم پیاوانی سەر بەرژێم.

تەندروستی: لەشارەکاندا دەزگای تەندروستی زۆرکە، و لەلادێ ئەوە هەر کاری پێناکرێت. ساڵی ۱۹٦٦ بۆ گشت۰۰ ٤۸ کەس یەک پزیشکی بووە. زۆر ناوچە هەن دانیشتوانی پترن لە ۲۰ ۰۰۰ کەس و تاکە یەک پزیشکیان تێدانیە (ناوەند لە وڵاتانی ئەورووپا بۆ گشت ٤۰۰ کەس یەک پزیشکە)، ئەوبارە بێگومان تائێستا هیچ گۆڕانکارییەکی بەسەردا نەهاتووە. بگرە لەگەڵ گشت ئەو سازگاری بارودۆخ و ئاوی پاک و زۆرەدا گرانەتا، سیل، هەوکردنی سییەکان،

E ـ15 ...، ۱۹٦٦.

E ـ16 ـ سەنەندەج ۸۲.٤ ۹۰.٥ ٥٥.۷ ٦۹.۱ ۹۲.۹ ۹۸.۸

www.koskikurd.com

تەراخۆما و هتد ... لە کوردستان زۆرە.

باری ئابووری: وەک قازانجی سەرمایە لەنێوان هەردوو جەنگی جیهانگیردا بوو بە ناوەخنی ئابووری، و هەروەها داهات لە دەیان سالی دواییدا بەرز هەلچوو، کوردستانی ئێران هەر وەک ناوچەیەکی کشتکاری ماوەتەوە. بەشی زۆر لە دانیشتووان کرێکاری یان کشتکارییان کردووە بە پیشە، چونکە ئەو لایەنانە بوونەتە گرنگترین چاوگەی داهاتیان. لیستەی خوارەوە دابەشبوونی کارگەران بەسەر بەشە جۆراوجۆرەکانی ئابووری دەردەخات.

لیستەی ژمارە ٦: پیشەی دانیشتوان بەپێی ڕێچکە ئابوورییەکانی سالی ١٩٦٦

	کشتکاری و کان	پیشەسازی و ئاوەدانکردنەوە	خزمەتگوزاری
مەهاباد « سابلاغ »	٦٧.٨	١٠.٧	٢١.٥
سەقز	٧٠.٥	٨.٨	٢٠.٧
سەنەندوج « سنە »	٦٣.١	١١.٤	٢٥.٥
کرماشان	٤٦.٩	١٦.٩	٣٦.٢
کوردستانی ئێران (بە گریمانی ١٩٧٥)	٦٥ ـ ٧٠	١٠	٢٠ ـ ٢٥

ئەو ئەنجامانەی سەرەوە پێویستییان بە هەندێک ڕوونکردنەوە دەبێت. واتە بەر لەگشت پێویستە (جگە لە دەرهێنانی نەوتەکەی کرماشان) ئەوە ڕوونکەینەوە کە پیشەسازی بەرهەمدەر بەڕاستی نەکەوتووەتە کوردستانەوە. ئەوجا کاراترین بار لە زەمینەی "پیشەسازی و ئاوەدانکردنەوەدا" بەشی کارکردنە لە پیشەسازی نوێ کە کەمتر لە ٥٪ی دانیشتوانی خستووەتە سەرکار.

٨٠٪ی ئابووری نەتەوەیی دەگەڕێتەوە بۆ بەرهەمی کشتوکاڵ کە بە تایبەت لە ٤٥٪ی ئەو ئابوورییە لە بەرووبوومی ئاژەلدارییەوەیە، و لە ٣٥٪ی تری لە دەسکەوتی زەوی و زار.

بەرانبەر بە ٨٠ دۆلار بووجەی یەک هاوولاتی کوردستان بۆ سالی ١٩٦٦، و ١٥٠ دۆلارمان کردووە بە گریمانی بۆ سالی ١٩٧٥. بەپێی دەرخستنی لێپرسراوانی میری، ناوەندی ئابووری تاکە کەس بۆ سالی ١٩٧٥ لەگشت ئێراندا گەیشتووەتە ١٣٤٠ دۆلار.

مەزنترین هۆی کاریگەر بۆ بەرزبوونەوەی کوتووپڕی ئابووری نەتەوەیی، لەپڕ بەرزبوونەوەی بەرهەمی نەوت و لەسالانی دواییدا یەکجار زۆر بەرزبوونەوەی نرخیەتی. ئەوی لەو میلیارەها دۆلار قازانجەی وەک بەش بۆ کوردستانی ئێران تەرخان کرابێت هەر زۆر کەمە. لەکوێ دەیەها پرۆژەی پیشەسازی مەزن کە لە ئێراندا کراونەتەوە، تاکە یەکێکیشیان لەکوردستاندا نەبووە. جگە

www.koskikurd.com

لەو هێلی شەمەندەفەرە ستراتیژییەی ئێران دەبەستێت بە تورکیاوە، تاکە یەک کیلۆمەتر هێلی ئاسن لەکوردستاندا نیە، و لەنەخشەی داهاتووی میری ئێرانیشدا نیە هیچ هێلێک بەوێدا بکێشێت. هەروەها ڕێگەی قیرتاو تەنها ئەو ڕێگە ستراتیژییەیە کە بەدرێژایی سنووری عیراق لەژێر دروستکردندایە، ئەویش بە مەبەستی بەستنەوەی باشووری کوردستان بە باکوورییەوە.

هەروەک باری گوزەران لە کوردستان زۆر نزمە. بەپێی سەرژمێرەکەی سالی ١٩٦٦ پتر لە ٥٠٪ی خێزان "ئەوی بینیمان خێزانی پێنج تا شەش کەسی" لە تاکە ژوورێکدا دەژین[٣] و پتر لە ٨٠٪ی خانوویان بە گڵ دروستکراوە، و زۆر لەو خانوانە نە ئاوی پاکیان تێدایە بۆ خواردنەوە، و نە ئەلیکتریکیان بۆ چووە. ناوەندی کاری حەفتانەیەن لە پەنجا و چوار سات تێدەپەڕێت.

ئەگەر بڕوانینە ئابووری ئێرانی دوای سەرەتای ئەم سەدەیە دەبینین، لەگرێکانی دواییدا ئابووری ئێران زۆر خێرا پەرەی سەند، و ئابووری کوردستانەکەی بووە بە تەواوکەری ئابووری بۆ ئەو. لەگەڵ گشت ئەو گۆڕانکاریانەی ڕوویداوە هێشتا ئێران لەڕیزی ئەو ولاتانەدایە کە ڕوو لە بووژانەوەن، و کوردستانیش کە لەنێو چوارچێوەی ئەودایە هەر بە ناوچەیەکی زۆر دواکەوتوو ماوەتەوە.

خێلاتی کورد و ئایندەی : بەوەی ژیانی خێلایەتی کورد لەڕووی کۆمەلایەتی و ئابوورییەوە گەیشتووەتە ئەوپەڕی کزی، چاکوایە ئاوڕێک لەچۆنێتی ژیانی خێلەکی کورد بدەینەوە (کۆمەڵی لادێییش هەر بەستراوە بەو هۆزانەوە). لەناوەندی سەدەی نۆزدەهەمدا خێلە گەڕۆکەکان سێیەکی دانیشتوانی کوردستان بوون، و بەپێی پەیڕەوی خێلانی کۆچەری گشت ئەندامانی هاوبەشن لە خاوەندارێتی زەوی، و ڕاسپێر و چاودێریان هەر سەرەک خێلە. خێڵ (هۆز) لە کوردستان پێکدێن لە (تایەفە، بەر، تیرە) و ئەو کۆمەلانەش دابەش دەبن بە چەند (هۆز، عێل و بنەماڵە)[17]. بەگ پێشهەنگی هۆزە و(ئاغا)[18] سەرۆکی تایەفە. دەسەلاتی پێشهەنگی بەگ و ئاغا بێسنوورە، و بڕیاری بەگ لەگشت ڕوویەکەوە بەجێیە. وەکتر بڕیاری ڕاوێژکارانی خۆیی (ڕیش سپی) کاردەکەنە سەر بڕیارەکانی. پاش مردنی بەگ کوڕی گەورەی شوێنی دەگرێت، گەر بێ نەوە بێت یان لە بنەماڵەکەیدا نێرینەی نەبێت، ئەوا ڕیش سپییەکان سەرکردەیەکی تر لەناو هۆز هەلدەبژێرن. جاروایە ژنی هەلکەوتوویان لێ دەبێت بەسەرکردەی هۆز.[٤]

سەرکردە ناوبژیکەری گشت ناکۆکییەکە، و پەسەنکاری زەماوەند و هتد.... نە خاوەن زەوییە و نەکێلگە و زار، بەلام پێشهەنگی گشتە. هەندێک لە تایبەتمەندی ـ یەکانی ئەو: لەلایەن

17 ـ بەپێی دراوسێتی و ژیان لەگەڵ عەرەبدا، وشەگەلی وەک عەشیرەت و تایەفە (طوائف) لە زۆر شوێندا جێگەی هۆز، خێڵ(عێل) و تیرەی گرتووەتەوە. « و »

18 ـ لەنێو زۆر لە هۆزەکانی ڕۆژهەلاتی کوردستاندا لە بەگ مەزنتر پلەی(خان)ـە.« و »

وەرزێرانەوە بەشێک لەخوری و بەروبوومی زەوی بۆ دەچێت. لەناو هەمان یەک خێڵدا سێ بەرەی سەرەکی ڕچاو دەکرێت: خودی سەرکردە و خزمانی؛ لەناو خێڵدا خاوەن چاکترین پلە و پایەن. ئەوجا دەستوپێوەن کە بریتین لە خزمەتکاران(خوڵام) و کاربەدەستە جۆراوجۆرەکانی تر. پاشان کۆی ئەندامانی تری خێڵ. هەروەها لەناو گشت[19] خێڵێکدا چەندین جۆر ڕابەری ئایینی هەن؛ وەک "شێخ (پیر)" بۆ سەروکاری ڕەوش (تەریقەت)، "مەلا " وەک مامۆستای ئاینی، و هەروەها سەید کە لە "نەوەی پێغەمبەرن". لەناویاندا پیاوی ئاینی خاوەن هەندێک تایبەتمەندین. بەپێی پلە و پایە جیاوازی مەزن هەیە لەنێوان ئەندامانی خێڵدا، و ئەو نایەکسانییە دەگەڕێتەوە بۆ بەرز و نزمی ڕادەی دەرامەت (بەگوێرەی کەم و زۆر دارایی سەری ئاژەڵ). تەنانەت لەناو ئەو خێڵانەیشدا کە ڕەوشی خاوەندارێتی بووجەی تایبەت نییە، هەر ئەو جۆرە نایەکسانییە ڕۆڵی خۆی دەبینێت، چونکە هەڵدەکەوێت هەندێک ئەندامی خێڵ خاوەنی چەند سەری کەم پەز بن، بەڵام سەرۆک و هەندێکی تریان خاوەن ڕانە بزن و مەڕی زۆرن.

ڕەوشی ئاڵوگۆڕی بەرهەم بەکاڵا لەنێو خێڵە نیمچە شارستانییەکان و خێڵە دەوارنشینەکاندا زۆر باو بوو، چونکە خێڵە بەتایبەتی ئاژەڵدارەکان نەتەنها ماست و کەرە و پەنیری زۆر وەبەرهەم دێنن بەڵکو، خاوەنی پێست، خوری و مووی بزن و زۆر بەرهەمی تریشن. هەروەها هەندێک خێڵ هاوکات لەگەڵ پەروەردەی ئاژەڵدا پیشەسازی وەک دارتاش، ئاسنگەر، دەواردروو، بەرگ دوروو و تەونچی و زۆری تریان تێدا هەڵدەکەوێت، بۆیە ئەوجۆرە ئاڵوگۆڕە زەمینەی هەوار (لە کوێستان) بۆ خێڵ دەڕەخسێنێت، و داڵدەی زستانیش لە(گەرمیان). هەر بەوجۆرە لەسەر ڕێی گەرمیان و کوێستاندا ئەندامی خێڵ دەتوانن بەگۆڕینەوەی بەرهەم، کاڵای پێویست بکڕن. لەسەرەتای سەدەی بیستهەمەوە بە پارە کڕین و فرۆش کەوتە ناو کوردان. وەنەبێت گشت کات سەرمایە و دارایی سەرۆک خێڵ بەپێ خاوەندارێتی سەری پەز بووبێت، بەڵکوو بەپێی چەندی دارایی لیرەی زێڕ و زیوی ئەو بووە.

هەلومەرجی ئاڵوگۆڕ و بەرکەوتنی لەوەڕگا، هەستی بەشێک لە خێڵە کوردە مەزنەکانی بۆ بیرکردنەوە لە نیشتەجێ بوونی یەکجارەکی بزواند.

لەنێوان هەردوو جەنگی جیهانگیردا ڕژێمی ئێران لەشکری بۆ نیشتەجێکردنی کوردان خستەگەڕ. ئەنجامی ئەو کارە یەکجار ناهەموار بوو؛ چەندەها جار ئەوان بوونەتە هۆی لەناوچوونی تەواوی چەندان خێڵ، لەکۆی دوو هەزار کەس لە هۆزی جەلالی (کە هەواریان دەکەوێتە سەر مەرزەکانی ئێران و تورک و ڕووسیا) بەزۆر ڕاگوێزراو بۆ ناوەندی ئێران. ساڵی ١٩٤١ تەنها چەند سەد کەس لەوان گەڕایەوە. بەوەی جەنراڵ ئەحمەدی ئاغاخان لە قەڵاچۆکردنی خێڵەکانی لوڕستاندا ناوبانگی دەرکرد، بۆیە ناونرا " لوڕ کوژ ". هۆزی گەڵباخیش دووچاری هەمان دەرد بوو

19 ـ مەرجنیە لەناو گشت خێڵێکدا سەید یان شێخ هەبن، بەڵام بوونی مەلا گونجاوە.« و »

www.koskikurd.com

کە گواستیاننەوە بۆ ؟مزان[20] و ئیسفەهان و زەوییەکانیان بەخشین بە کەسانی تورک زمان: " ئەو ئازار و ئەشکەنجە زۆرەی لەڕێی ڕاگوێزاندا چەشتیان کارێکی ئەوتۆی تێکردن ڕوو بکەنە گرد وکێوەکان و بۆ چەند مانگ جەنگی شێوە پارتزانی تێدا بکەن[٥].

ئەو بەزۆر ڕاگوێزانە بۆرجوایانی ئێران بەسوود بوو، چونکە کۆمەڵی نیشتەجێ پێویستی بەوە دەبێت ئەوان بازاڕی"گەرم و دامەزراو"یان بۆ بخەنە گەڕ. کە ڕژێمی ئێران کڕین و فرۆشی سەرمەرزەکانی قەدەغەکرد، خێڵەکی ناچاربوون ڕووبکەنە بازاڕەکانی ناو وڵات. لەلایەکی ترەوە نیشتەجێبوون سوودی گەیاند بە خاوەن خانووبەرەی ئێرانی، تەنانەت کوردەکانی کوردستانیش چونکە هەڵکەوتی ئەو زەمینەیە بەسوود بوو بۆ دامەزرانی جوتیار و بەستنیان بەزەوییەوە. هەروەها سەرانە و باج سوودی زۆر دەگەیێن بە میری و کاربەدەستانی، و بۆ باجگران ئەو کارە زۆر ئاسانترە چونکە چیتر بۆ کۆکردنەوەی کێواوکێو دوای خێڵەکی گەڕۆک ناکەون، و لە گوندەکاندا کاریان بە ئاسانی دەگاتە ئەنجام. لەلایەکی تریشەوە ئەرکی پاسەوانی و ژێر چاو گرتنی بازاڕە مەرزییەکان و کۆچی خێڵەکی کەمتر کردەوە. قاچاغ و ئاڵوگۆڕی کاڵای بیانی کەمبوونەوە، و چەسپانی یاسای گومرگی بووە هۆی بەرزبوونەوەی داهاتی میری. ژیانی نیشتەجێ بوون سەرنووسینی لاو و ڕەوانەکردنی بۆ سربازی زۆر ئاسانتر دەکات وەک لە ناو خێڵەکییانی گەڕۆک.

دابەشکردنی کوردستان، سنووری بەتایبەتی نێوان تورکیا و ئێران تەگەرەی خستە ڕێی گەرمیان وکوێستان کردنە کلاسیکەکەی کۆچەرییان. چەسپاندنی ئەو یاسایە بەیەکجاری ڕێگەی تەنانەت لە خێڵە نیمچە گەڕۆکەکانیش گرت و توانای ئەمدیواودیوی سەر سنووری نەهێشتن. تەنانەت نەخشەکێشانی سنوور بووە هۆی لێک بچڕانی هەندێک خێڵ بۆ دوو یان چەند پارچەی جیاجیا لەسەر زەوی دوو یان سێ دەوڵەت (وەک دابەشبوونی هۆزی هەرکی بەسەر ئێرا و عیراق و تورکیا)[21]، یان هۆزی شوکاک بەسەر ئێران و تورکیا ، هەندێک لەو هۆکارانەی ببوە هۆی دواکەوتنی هۆزە کوردە کۆچەرییەکان بۆ نیشتەجێبوون، ئەمانەن: زەمینە و بارودۆخی لەبار بۆ پەروەردەکردنی ئاژەڵ (لەوەڕگەی پاراو، کەژ و ئاوی گونجاو و هتد...)، کەم بوونی زەوی بەراو، و لەپاش گشت، ئارەزووی سروشتی کە خۆ دزینەوەیە لەباج و سەرانەی دەوڵەت و هەست بە سەربەخۆیی. ئەوجا چەسپانی دەسەڵاتی دەوڵەت ژیانی کۆچەری لەناوبرد. لە لیستەی خوارەوەدا ژمارەی زۆر خێرا بەرزبووەوەی دانیشتووانی لادێی ئەم دواییانە دەردەخەین.

20 ـ E ـ هەمەدان.

21 ـ بەدەگمەن هۆزی کورد دەبینین بەر کەرتبوونەکەی کوردستان نەکەوتبێت. ئەوە هەورامان و گشت هۆز وتیرەکانی، هەرەوها جاف، کەڵوڕ، کاکەیی و هەندێک هۆز وتیرەی لوڕ، هەروەها مەنگوڕ و مامش و هتد ... بەمدیوئاودیوی سنووری عیراق و ئێراندا دابەشبوون، و دابەش ـ بوونی تیرەکانی جەلالی بەسەر عیراق و ئێران و تورکیا و یەزیدی لەنێوان عیراق و سوریا و تورکیا. وهتد.... « و »

لیستەی ژمارە ٧ : « نموونەی»گوندەکان و ژمارارەی دانیشتووانیان

پارێزگا	ژمارەی گوند			لادێ نشین		
	١٨٥١	١٩٥١	١٩٧٦	١٨٥١	١٩٥١	١٩٧٦
بانه	٨	١٦١	٢٠٣	١,١٢٥	١٥,٠٠٠	٢٨,٠٨٠
مەریوان	١٤	١١١	٢٩٠	١,٠٤٠	١٧,٨٠٠	٤٨,١٧٧[22]
خوڕەم ئاباد	٩	١٢١		٦٠٥	٢٩,٥٠٠	--

ئەمرۆ لەکوردستانی ئێران پتر لە ٧٥٠٠ گوند هەن زۆر بچووکن (ژمارەی دانیشتووانی دەگاتە[23] ١٥ تا ١٠، (بەڵام گوند هەن دانیشتووانیان لە ١٠٠٠ تا ٢٠٠٠ خێزان بن). لەگوندی مامناوەندیدا نزیکەی ١٠٠ تا ١٥٠خێزان دەژی[24].

وەنەبێت سەرکردەکانی چارەکی دووهەمی ئەم سەدەیە تەنها لەوەرگەکانیان لێ داگیر کردبن، بەڵکوو دەستیشیان گرتووە بەسەر ئەو زەویە بەپیتانەدا کە بەکەڵکی کێڵان دێن، و بەو کارە خۆیان خستووەتە ڕیزی فیوداڵییەوە. ئەو پارچە زەویەی کە لەپێشدا سەرکرد بۆ گشت هۆزی تەرخان دەکرد، وردەوردە باری گۆڕا و بوو بەهێنی خودی سەرەک خێڵەکان.

چەسپاندنی یاسای سازکردنی کشتکاری ئەم دوو گرێیەی دوایی، دەرەبەگی لەشێوە فیوداڵی ترازاند. لەنێو کۆمەڵگەی کوردی ئەمڕۆی ئێراندا سەرمایە و بووجەی بازاڕ بووە بە پیشەی باو. بناغە کۆمەڵایەتیە کلاسیکەکەیان گۆڕیوەتەوە بە ژێرخانێکی نوێتری ئەوتۆ کە ببێتە هۆی پێشخستنی کۆمەڵ. هەرچەندە ژێرخانە ئابوورییەکەی ئەوان بەماوەیەکی کەم بوو بە هۆی گۆڕانی مێژوویی و قووڵ، بەڵام هێشتا بیر و بۆچوونی کۆنیان لەسەردا ماوە.

ژێرخانی کۆمەڵایەتی: بەپێی توانا، ڕوونکردنەوەی بنکە کۆمەڵایەتییەکەی کوردی پێش چەسپاندنی یاسای سازکردنی کشتکاری، بەم لیستەیەی خوارەوە دەردەبڕین.

لیستەی ژمارە ٨: بنەی کۆمەڵایەتی لادێیی کوردی

	ڕێژەی سەدی دانیشتووانی لادێ		پانتایی زەوی
	ساڵی ١٩٦٠	گریمانی بۆ ١٩٧٥	خێزان بە هکتار[25]
زەویداری گەورە	٠,٣	—	پتر لە ٣٠٠
زەویداری ناوەنجی	٠,٦	٠,٨	٣٠ ـ ٥٠
زەویداری بچووک	١,٥	٢,٥	٥ ـ ٢٠
جوتیاری ناوەنجی	٣	٣٢	١ ـ ٣
جوتیاری بێ زەوی	٧٢	٢٤ ـ ٢٦	...
ڕەنجبەران	١٠	٢٣ ـ ٢٦	...
چینەکانی تر	١٢,٦	٤١,٧[26]	...

E ـ 22 ـ ٨٤,١٧٧.

E ـ 23 ـ لە ٥ تا ١٠ خێزانە.

E ـ 24 ـ لە ٩٠ ٪ی کۆمەڵی کوردەواری ئێران لە گوند دا دەژین.

E ـ 25 ـ (acres). « ئەوەیش یەکسانە بە نزیکەی ٠,٤ هێکتار. بۆیە نمرەی پێوانەکانی جیاواز نیشان داوە. ـ و »

گەلێکی پەژموردە و نیشتمانی پەرت

پێویستە ئاگامان لەوەبێت کە نمرەگەلی گریمانی « E ـ دیارکراو بۆ ساڵی ١٩٧٥ » بۆچوونی ئێمەیە لەسەر ڕۆشنایی کۆڕانکاری ژێرخانی کۆمەڵایەتی. دیاردەی ئەو بارەیش ئەوە دەگەیێنێت کە چینە زەویدارە گەورەکەی خاوەنی پتر لە ٦٠ ٪ی زەوی کێڵراو بوون لەڕووی ئابوورییەوە بزربوون. هەرچیش زەویدارە ناوەنجییەکانە توانیویانە سوود لە یاسای سازکردنی کشتکاری، و هەروەها بەهۆی بارە ڕامیارییە تایبەتەکەی کوردستانەوە، بەهرە لەچاوپۆشیەکەی میری وەرگرتن و زەوی خۆیان بپارێزن. وەکتریش دابەشبوونی زەویەکانی خاوەن زەوی زۆر، جینی زەویدارانی بچووکی بەهێزکرد، بەتایبەتی چینی جوتیارانی ناوەنجی کە لەمڕۆ بەدواوە بە نوێنەری زۆربەی زۆری دانیشتووانی لادی دەژمێردرێن. دیاردەیەکی زەقی تر، زۆر خێرا بەرزبوونەوەی ژمارەی ڕەنجبەرە کە لەگەڵ جوتیارانی بێ زەوین و کۆی ٥٠ ٪ی دانیشتووانی لادی دەگرنەوە.

لەڕاستیدا نەبوونی پڕۆژەی کارگەی گەورەوە لەکوردستانی ئێران بوەتە هۆی سستی پێشکەوتنی پرۆلیتاری کارکەر، بەڵکوو بەپێچەوانەوە، کۆچی لادێیی بەرەو شار بێکارییەکی یەکجار زۆری تێدا پەیداکردوون، و ئەوی بەر کوردستانی ئێران کەوتبێت لەو جۆرە پرۆژە پیشەییانەی لە زۆر ناوچەی جۆراوجۆری ئێراندا کراونەتەوە، تەنها تۆسقاڵێکن.

بۆرجوای کارکەر لەناو کورداندا زۆر کەمن. هاوکات لەگەڵ پێشکەوتنی شارستانی، جینە ناوەندەکانی کورد بەسترانەوە بە دەزگا خزمەتگوزارییەکانی میرییەوە کە تابێت لەناو دانیشتووانی شارەکاندا ژمارەیان پتر و پتر دەبێت، و هەر ئەوانەیشن بوونەتە هێزێکی ئابووری گرنگی ناو کۆمەڵ. ئەمانەن چینی بۆرجوا کە لەبری سەرمایەداران بوونەتە بنەی کۆمەڵایەتی سیستێمی ئەمڕۆی کۆمەڵگەی کوردی ناو کوردستانی ئێران.

تێڕوانینی مێژوویی

لەجەنگی چاڵدێرانەوە تا جەنگی جیهانگیری دوو

لەجەنگی چاڵدێراندا (کە ناوچەیەکە لەکەناری باکووری ڕۆژئاوای گۆمی ورمێ) ڕۆژی ٢٢ی مانگی ئۆگستی ١٥١٤ لەشکری سوڵتان سەلیمی عوسمانی لەشکرەکەی شا ئیسماعیلی

E ـ 26 ـ ١٤,٧.

www.koskikurd.com

سەفەوی بە هاوکاری کورد بەزاند. ئەو ڕێکەوتە بە یەکەمین سەرەتای دابەشکردنی هەرێمی کوردان دەژمێردرێت لە نێوان ئێران و ئیمبراتۆری عوسمانی.

پاش ئەو جەنگەی چاڵدێران و بەدرێژایی سەدەی شانزە، هەریەک لەو دوو وڵاتە دەکۆشان دیسپلینی دەوڵەتی بەسەر ئەواندا بسەپێنن. میرنشینەکانی کورد دژبوون بە کەوتنە ژێر دەسەڵاتی چەق، ئەوەبوو جوامێری و خۆڕاگرییەکەی ساڵی ١٦٠٨ی میرخانی برادۆستی لەقەڵای دەمدەمدا بوو بە ئەفسانەیەکی مێژوویی. بە فرمانی شا عەباسی سەفەوی ئەو بزووتنەوەیە لەناوبرا و لەشکری قزڵباشەکان ئەو سوڵتانەی کوردیان لەناوچەیەکی ڕۆژئاوای گۆمی ورمێدا کوشت. شا عەباس لە ساڵی ١٦٣٩دا لەگەڵ سوڵتان موراد ڕێکەوت، و هەرلەوێدا کوردستانیان لەنێوان خۆیاندا بەش کرد، و لەوکاتەوە هیچ گۆڕانێک بەسەر سنووری ئەو بەشانەی کوردستان نەهاتووە. لەماوەی چوارسەد و شەست ساڵی پاش جەنگی چاڵدێرانەوە تا ئەمڕۆ، هەڵچوونی کوردی ئێران بەرانبەر بە داگیرکەرانی ئەسفەهان (پایتەختی پێشووی ئێران) و تاران دانەمرکاوە. هەرچی میر نشینە کوردییەکەی ئەردەڵان بوو سەربەخۆیی خۆی تا ساڵی ١٨٦٥ڕاگرت.

مەزنترین بزووتنەوەی چەکداری کوردی کۆتایی سەدەی نۆزدە بەڕابەری شێخ عوبێدوڵا بوو کە لە ساڵی ١٨٨٠دا هەڵگیرسا، ئەوشۆڕشە گشت هەرێمی نێوان گۆمی ورمێ و شاری وانی ئازادکرد. ئەوە یەکەمین بزووتنەوەی کوردی بوو بە مەبەستی لێکدانەوە و ئازادکردنی گشت هەرێمەکانی کوردستان بێت. ئەو شۆڕشە بەپلان و دەست تێکەڵکردنی هەردووک لەشکرەکەی تورک و فارس لەناوچوو.

لەماوەی جەنگی جیهانگیری دووهەمدا کوردستانی ئێران ببوو بەگۆڕەپانی جەنگ لە نێوان دوو لەشکرەکەی تورک و ڕوس، و بەمەبەستی لاوازکردنی هەستی نەتەوایەتی کورد، تورکیا سۆزی ئاینی کوردانی دژ بەناموسوڵمانەکان (بەتایبەتی ئەرمەن) دەبزواند.

هەڵوەشانی ئیمبراتۆری عوسمانی کاری زۆری کردە سەر تینی بزووتنەوەی ناو کوردانی تورکیا و هەستی بزواندن بۆ سەپاندنی پێناسەی نەتەوەیی و تێکۆشان لەپێناو سەربەخۆییدا. بەرپەرچ و کاردانەوەکەی پاش پەیماننامی سیڤەری ساڵی ١٩٢٠، و یاخیبوونی کوردی عیراق بەسەرۆکایەتی شێخ مەحموود، و هەروەها لاوازبوونی ڕژێمی تاران، بوونە هۆی یاخیبوونێکی بەرفراوان لە باکووری کوردستانی ئێران. لە نێوان ساڵەکانی ١٩٢٠ و ١٩٢٥دا سمکۆ (ئیسماعیل ئاغا)ی سەرۆک هۆزی شوکاک توانی دەست بەسەر تەواوی ناوچەکانی ڕۆژئاوای گۆمی ورمێدا بگرێت، و دروشمی ئازادی کوردستانی تێدا هەڵکات.

سمکۆ، ساڵی ١٩٢٣ سەردانی شاری سلێمانی کرد و چاوی بە شێخ مەحموود کەوت و لە پەیوەندی نێوان هەردووک بزووتنەوە دوان. بەڵێنی درۆی ئینگلیز سمکۆی تووشی هەڵەی یەکجا گەورە کرد چونکە بەرە و لایەنی ئەو بەکوشتنی مار شەمعونی سەرۆکی ئاشورییەکانی ناوچەی

ورمێی هەر یەکجار زۆر لاواز بوو.

ڕەزا خان، کە پاشان ناونرا ڕەزا شا، ساڵی ١٩٢٥ لەئەنجامی کودەتایەکی ڕامیاری، و بەیارمەتی ئینگلیز، دەستی گرت بەسەر دەوڵەتدا و دەیویست دیسپلینی یاسایی بسەپێنێت. ئەوجا سپاییانی ئێرانی لە ٢١ی جونی ١٩٣٠دا سمکۆیان بەناوی "وتووێژ"ەوە بانگ کرد بۆ شاری شنۆ و لەوێ کوشتیان. [چەند ساڵ پاش ئەوە، لەساڵی ١٩٣١دا یاخیبوونێکی چەکداری تر هەڵگیرسا، ئەمجارەیان لە باشووری کوردستانی ئێران، کە بە ڕابەری جەعفەر سوڵتان بوو]*.

کۆمارە کوردییەکەی مەهاباد

٢٠ی ئۆگستی ١٩٤١ لەشکری هاوپەیمانییەکانی سۆڤیەت، ئەمریکا و بەریتانیا گەیشتنە ئێران. گۆڕانکاری بەسەر دەسەڵاتی دیکتاتۆریزمی ڕەزاشادا هات و لە ئەنجامدا سیستێم هەندا لاواز بوو دەسەڵاتی ئەما بەسەر باشووری داگیرکراو لەلایەن ئەمریکا و ئینگلیزەوە، و باکووریش لەلایەن سۆڤیەتییەکان. لەوێدا پارتە ڕامیارییەکانی وڵات هەندێکیان ئازادی دیموکراسیانە بەرکەوت.

ناوچەی مەهاباد، نە ڕۆژئاوایی و نە سۆڤیەتییەکان دەستیان بۆ برد. وەک هەر لە کۆنەوە نەریتی بزووتنەوەی کوردایەتی لەوناوچەیەدا هەبوو، کوردەکانی ناوچەی مەهاباد ئەو هەلە نائاساییە بۆ هەڵکەوتووەیان قۆستەوە و یەکەمین ڕێکخراوی ڕامیاری کوردییان لە سێپتەمبەری ١٩٤٢دا لەوێ پێکەوەنا و ناویان نا کۆمەڵەی ژ.ک (ژیانەوەی کوردستان) کە ئامانجەکانی خڕ نەتەوەیی بوو. سەرکردەکانی ئەو ڕێکخراوە هەندێک ڕۆشنبیری دەرچوو لە ئامۆژگا ناوەندییەکانی شار بوون.

کۆمەڵە، لەماوەیەکی کەمدا لەناو جەماوەری شار و لادێ پەسەند و پشتگیری کرا. بێلەوەی کۆمەڵە هیچ پەیڕەو و پرۆگرامێکی ئامادەکراو و بناغەیەکی ئەوتۆ بتەو و دیارکراوی هەبێت، بوو بەنیمچە باوەڕپێکراو، و ئەپریلی ١٩٤٣ سەرکردایەتییەکی نوێیان بۆخۆ هەڵبژارد.

بەرفراوانی و گرنگی بزوتنەوە دیموکراسییەکەی لەکوردستان سەربهەڵدا زۆر پێشتر بوو لە ئاستی کادیرەکانی کۆمەڵە. دەبوو ئەوان بە پرۆگرامی ڕامیاری ئەوتۆ هەڵسووڕێن بگونجێت لەگەڵ پێداویستییەکانی ڕۆژگار، و هەروەها پێویستی بە کادری خاوەن دیدەنی ڕامیاری پتر و بەرفراوان و ڕێکخراوی گونجاو و بەتوانا بۆ سەرکردایەتی دەیەها هەزار ئەندام.

ئەوەبوو لە ئۆگستی ١٩٤٥دا پارتێکی نوێ پێکەوەنرا لەژێر ناوی "پارتی دیموکراتی کوردستان" و ئەندامانی کۆمەڵە بەگشتی بوون بە بەشێک لەو. قازی محەمەدی ڕۆشنبیر و دەرکەوتوو و خاوەن ناوبانگێکی ڕامیاری و ئاینی بەرز بوو بە یەکێک لەدامەزرێنەرە

* ـ لە پێداچوونەوەدا ئەم دوا دێڕانەم لەسەر ئینگلیزییەکە ڕاستکردەوە. ـ وەرگێڕ

www.koskikurd.com

سەرەکییەکانی. پارتی دیموکراتی کوردستان (P.D.K) پرۆگرامی خۆی بەم هەشت خاڵە سەرەکییە بڵاوکردەوە:

١ـ پێویستە گەلی کورد لەئێراندا خۆی کاروباری ناوخۆیی خۆی بەڕێوەبەرێت و لە چوارچێوەی سنووری ئێراندا ببێتە خاوەن مافی ئۆتۆنۆمی.

٢ـ پێویستە بکرێت بەخاوەن مافی خوێندن بەزمانی زگماکی، و هەروەها دەبێ لەکاری ڕۆژانەی دەزگا و نووسینگەکانی ئەو ناوچە ئۆتۆنۆمییەی کورد بەزمانی کوردی بێت.

٣ـ بەگوێرەی ئەو نەخشەیەی وڵاتی لێپێکهاتوە، پێویستە لە هەرێمەکانی کوردستاندا نوێنەر هەڵبـژێردرێت بۆ ئەنجـومـەنەکـان، و ئەوان بتـوانن کـاروباری کـۆمـەڵایەتی و گـشت کـارە ناوخۆییەکانی تر بەڕێوەبەرن.

٤ـ پێویستە فەرمانبەرانی هەرێم لەخودی هاووڵاتییانی کوردبن.

٥ـ پێویستە بۆ دابینکردنی ئایندەی هەردوولا، بەپێی یاسایەکی گشتی ڕێکەوتن سازکرێت لەنێوان جوتیار و خاوەن زەویدا.

٦ـ خەباتی پارتی دیموکراتی کوردستان لەپێناو بتەوکردنی یەکێتی و برایەتیدایە لەگەڵ گەلی ئازەری و گشت کەمایەتییەکانی لە ئازربایجان دەژین(وەک ئاسووری و ئەرمەنی و هتد...).

٧ـ پارتی دیموکراتی کوردستان گونجاندنی بارودۆخ بۆ پێشخستنی باری کشتکاری و ئابووری و پەرەپێدانی فێرکردن و باری تەندروستی بە ئەرکی سەرشانی خۆی دەزانی، و دەکۆشێت بە سوود وەرگرتن لە بەرهەمە سروشتییەکانی کوردستان باری ژیانی ماددی و ڕەوانی گەلی کورد خۆشکات.

٨ـ پارتی دیموکراتی کوردستان ئازادی کار دەخوازێت بۆ گشت ڕێکخراوە ڕامیارییەکانی ئێران تا ببێتە هۆی خۆشی و بەرەوپێش چوونی وڵات.

بەوەی لە پرۆگرامیدا ڕەنگدانەوەی ئامانجەکانی گەلی کورد دەردەکەوت، زۆربەی دانیشتووان زۆر خێرا پێی قایل بوون و بوون بەلایەنگری. بۆنە و هەڵکەوتی جۆراوجۆری ڕۆژگار لە کوردستان و هەروەها لەئێران بوونە هاندەر بۆ ڕابوونی هێزە دیموکراتخوازەکان. لە کۆبوونەوەیەکی گەلی زۆر مەزندا کە نمایندەی گشت ناوچەکانی لە سەقز بەرەوژوور تێیدا بەشداربوو، ڕۆژی ٢٢ی جەنیوەری ساڵی ١٩٤٦ بانگی یەکەمین کۆماری کوردی درا، و بە گشتی دەنگ قازی محەممەدی سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان کرا بە سەرەک کۆمار.

تەمەنی ئەو کۆمارە ساڵی پڕنەکردەوە، بەڵام خاوەن وزەیەکی بێهاوتای ئەوتۆ بوو، زۆر لە ئامانجەکانی پرۆگرامی پارتی دیموکراتی کوردستانی تێدا هاتەدی. زمانی کوردی کرا بە زمانی یاسایی خوێندن و دەربار. جەندین گۆڤار بەڕێکوپێکی دەرکەوتن، لەوانە گۆڤاری "کوردستان" ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان، و گۆڤاری "هەڵاڵە" بۆ ژنان و "گروگاڵی منداڵان" بۆ منداڵ و

هتد.... هەروەک ژن بەشداری لە یەکەمین شانۆی کوردیدا کرد. بازرگانی لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت زۆر خێرا پەرەیسەند، و باری ئابووری مژدەی خۆشی بۆگشت دەهێنا. ئەگەر زەویدار لە هەچ لایەکی کوردستان هەڵبهاتبا بۆ هاوکاری لەگەڵ تاران « ببوونایە بەجاش»، ئەوا زەوییەکانیان دەدران بە جوتیاری کورد و ئەو خێزانە بارزانییانەی لە ئەنجامی مەترسی چەوساندنەوە لەدەست ڕژێمی عیراق هەڵهاتبوون و پەنایان بۆ کۆماری مەهاباد هێنابوو. بەڵام وەک ئازربایجان یاسای سازکردنی کشتکارییان دەرنەکرد، و هەر بەوپێیەی لەپرۆگرامەکەی پارتی دیموکراتی کوردستاندا بوو، کاربەدەستانی کۆمار کۆششی زۆریان کرد بۆ ڕاگرتنی ئاستی بەرژەوەندی "دەرەبەگ" و هەروەها بەرژەوەندی جوتیاران.

بەڕێوەبەرایەتی دەزگا بەرزەکان کە لەوەوبەر سپێردرابوو بەفارس و ئازەری، لابران و کوردیان خرایە جێ. هەروەها لەشکری میری ئێرانی و پۆلیسیان هەڵوەشاندەوە و لەشوێنیان لەشکری نیشتمانی و هێزی پێشمەرگە(٦) درووست بوون.

ئاڵای کۆمار پێکهات لە سێ ڕەنگ (سوور، سپی و سەوز) و خۆرێکی لەناوەڕاستدا بوو، ئارمەکەی بریتی بوو لە پەڕێک (کە سیمبۆلە بۆ زانست و کولتوور) چەقیوە لە خۆر[27] (کە سیمبۆلە بۆ سەربەستی) و پەرژینەکەی گوڵە گەنم بوو. هەڵبەستێکی بەناوبانگیش کرا بە سرودی نیشتمانی:

"ئەی ڕەقیب هەر ماوە قەومی کورد زمان
ناشکێنی دانەری تۆپی زەمان
کەس نەڵێ کورد مردوە، کورد زیندووە
زیندووە قەت نانەوێ، ئاڵاکەمان"

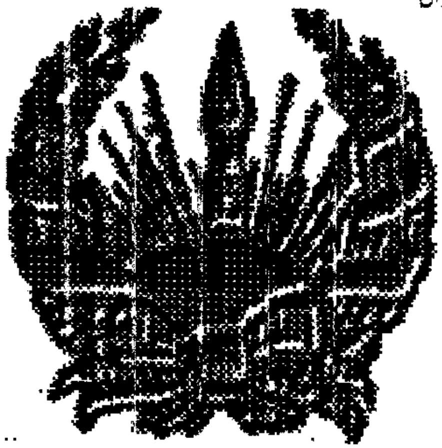

لەکابینەکەیاندا سیانزە شالیار هەبوو، دوان لەوان بوون بەشالیاری جەنگ و دەرەوە. دیارە بەوەی هێشتا پەرلەمان هەڵنەبژێردرابوو، ئەنجومەنی یاسادانانیان لەکاردا نەبوو، و لەگشت بڕیارێکدا مۆری سەرەک کۆمار بری یاسا دەکەوت. بەڵام دەسەڵاتی دادوەری لەژێر فرمانی ئەنجومەنی باڵا و دەسەڵاتی شالیاری دادوەریدا بوو. دەزگاکانی کۆمار دەستیان کرد بەکردنەوەی بەڕێوەبەرایەتی ونووسینگە بۆ ناوچەکان. لەڕاستیدا هێشتا بڕیار

27 ـ بەڵکو بریتیبوو لە یەک ئوچی چەقیو لە کەرتێکی ئەختەر .... « و »

www.koskikurd.com

بۆ ناوەندی کردنی دەسەڵات دەرنەچووبوو، ئایا مەبەست سپاندنی دەسەڵاتی ئۆتۆنۆمی بوو بۆ هەرێم یان کۆماری سەربەخۆ؟ لە هەندێک شوێن بەو دامەزراوە نوێیە گوتراوە (دەوڵەتی جمهووری کوردستان) و وەکتریش چەشنی ئازربایجان(حکومەتی میللی کوردستان[28])یان بۆ بەکارهێناوە.

28 ـ (بڕوانە گزینگ، ژمارە ١٣ ـ لاپەڕە ٤١ و ٤٢) مامۆستا مەحموودی مەلا عیزەت لە ـ یوبیلی ئاڵتوونی جەمهووریەتی کوردستاندا دەڵێت:ـ حکوومەتی میللی کوردستان: لە ڕۆژی ڕاگەیاندنی دامەزرانی جمهوریەتی کوردستان، لەکۆبوونەوە مێژووییە بیست هەزار نەفەر یەکەی دووی ڕێبەنداندا،ل ەناو داوا و ڕاسپاردەکاندا، ناوی قەوارەکە بەمجۆرە هاتووە؛ <... ئەوڕۆ ئارەزووی عمومی خۆمان ئیزهار دەکەین و لەکۆمیتەی مەرکەزی حیزبی دیموکرات و ئەنجومەنی خۆمان خواهیش دەکەین وئیختیاری دەدەینێ:
١ـ لەو جێگایانەدا کەئێستا کوردی تێدا دەژی بە ئیستیقلالی تەواو بگات.
٢ـ ئینتیخاباتی مەجلیسی شورا دەستپێکەن.
٣ـ حکومەتی میللی کوردستان و وەزیران وئیدارەکانی ساز بکەن ... هتد>.[بڕوانە ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە ٨، ٢٨ـ ١ـ ١٩٤٦.].
... لەناو سەرجەمی ناوە حکوومەتی ودەوڵەتییەکاندا، ئەم ناوە بەشێوەیەکی فراوان بەکار هێنراوە و زاڵبووە بەسەر ناوەکانی تر، ... زۆربەی زۆری وتاربێژانی ڕۆژی ڕاگەیاندنی دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان لە دووی ڕێبەنداندا(جمهوری کوردستان)یان بەزار گوتووە و لەڕۆژنامەی کوردستاندا نوسراوە [ژمارەی وتاربێژان ٢٣ کەس بوون، بڕوانە ڕ.ک، ژمارە ١٠، ١٩٤٦/٢/٤.]. ـ لەو سوێندە مێژووییەی کە پێشەوا و هەموو لێپرسراوان و پێشمەرگەکان سوێندیان پێخوارد، ناوی قەوارەکە بەجمهووری کوردستان براوە و نووسراوە [ڕ.ک ژمارە ١٤، ١٩٤٦/٢/١٣. دەقی سوێندەکە لەبەشی دووهەمی ئەم باسەدا دەبینرێ.].بەوپێیەی مامۆستا مەحموود لەبەشی دووهەمی لێکۆڵینەوەکەی(گزینگ، ژمارە ١٤ لاپەڕە ٣٦ و٣٧)دا، ئەوە ڕوون دەکاتەوە کە ئامانجەکە هەر"خودموختاری" بووە لەچوارچێوەی دەوڵەتی چەقدا کە ئێرانە، و "ئیستیقلالی تام" بوو لەئازربایجانی "خودموختار". بێگومان لێکۆڵینەوەکە مەودای کورتکردنەوەی تێدا نیە، بۆیە ناچارم چەند وتار یان هەڵوێستی لێ وەربگرم، وخۆێنەری هێژا سەرپشک بکەم لە تێگەیشتنی ئەنجام (یانیش گەڕانەوە بۆ خودی سەرچاوەی ناوبراو کە زانیاری پتر دەبەخشێت).
... دیداری ڕۆژنامەنووسیەکەی خاوەنانی ڕۆژنامەی « ئێران ما » و« فرمان »ی تارانی لەگەڵ پێشەوادا ئەنجامیان دا... کاتێ لێی دەپرسن: « لە تاران دەڵێن کوردان بەرەهبەری جەنابت جویبوونەوە وئیستیقلالی کوردستانیان دەوی؛ ئایا ڕاستە ؟» لەوڵامدا دەڵێ: « خێر ڕاست نیە، لەبەر ئەوەی کەایمە لەدەوڵەتی ایران اجرای اساسیمان دەوی و دەمانەوی بە خودموختاری لەژێر بەیداغی ایراندا بژین وخودموختاریشمان وەگیرکەوتووە.» [بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە ڕ.ک ١ و٢، ١١ و١٣ـ ١ـ ١٩٤٦.]... ئەو سوێندەی لەوڕۆژەدا لەبەردەم «قورئانی موقدس ونەقشە و الآی کوردستان»دا پێشەوا و هەموو لێپرسراوان و ئامادەبووان سوێندیان پێخوارد. جۆری لەڕاگرتنی بەلانسی سیاسی لەگەڵ ئازەربایجاندا وەبەرچاو دەگرێ کە بەمجۆرەبوو:«ئەمن بەخودا ،بەکەلامی عظیمی خودا، بەنیجتیمان بە شەرافەتی میلی کورد ،بە الای مقدسی کوردستان سویند دوخوم کە تا آخر هەناسەی ژیانم و ڕژاندنی آخر تنوکی خوینم بەگیان و بەمال لە ڕێی ڕاگرتنی سەربەخویی و بەرزکردنەوەی ئالای کوردستان تی بکوشم و نسبەت بە رئیسی جمهوری کوردستان ویەکیتی کورد وآزەربایجان مطیع و وەفادارېم» [ڕ.ک ژمارە ١٤، ١٣ـ ٢ـ ١٩٤٦]... باش وایە ئاماژە بۆ ئەو تەلگرافەی پێشەوا بکەین دەربارەی پێکهێنانی ئیئتیلاف کە بەم جۆرەیە:
تاران ـ جنابی ئەشرەف قیوام رەهبەری حیزبی دیموکراتی ایران.
روونوس ـ جنابی آغای دکتور کشاورز رەهبەری حزبی تودەی ایران. <<<<

لە٢٣ی ئەپریلی ١٩٤٦دا هەردووک کاربەدەستانی میری کوردستان و ئازربایجان پەیماننامەیەکی حەوت خاڵییان پێکەوە مۆرکرد؛
١ ـ هەریەک لەو دوو ڕژێمە، بەپێی پێویست نمایندەی خۆیان بۆلای یەکتر بنێر.
٢ ـ لەو ناوچانەی هەرێمی ئازربایجاندا کە دانیشتووی کوردی پتربن بەڕێوەبردنی دەدرێتە دەست کورد، و هەرەوها بەپێچەوانەوە.
٣ ـ هەردووک میری لیژنەی ئابووری تایبەت پێکدێنن و بەسەرپەرشتی سەرۆکی هەردووک وڵات کار ئەنجام دەدەن.
٤ ـ بەپێی پێویست و بۆ پاراستنی هەردووکلا، پەیمانی بەرگری لەنێوان ئازربایجان و کوردستان دەبەسترێت.
٥ ـ گشت جۆرە و تووێژی لەگەڵ تاران دەبێت بەبڕیاری هەردووکلابێت.
٦ ـ پێویستە میری ئازربایجان کارسازیکات بۆ بلاوکردنەوەی زمان و کولتووری زیندووی دوو نەتەوە لەنێو کوردەکانی هەرێمدا، هەروەها بەپێچەوانەوە.
٧ ـ ئەوەی ببێتە هۆی ئاڵۆزکردنی دۆستایەتی مێژوویی و هاوپەیمانی ویەکیتی دیموکراسییانەی نێوان دوو گەل، لەلایەن هەردووک میرییەوە سزا بدرێت.

واتە لەڕووی پۆلیتیکی ناوخۆییەوە دوو دەربار خاوەن یەک دیدەن نەبوون. هەرچی داروەدستەی ئازربایجانە کەوتنە کارسازی ئابووری و کۆمەڵایەتی ئەوتۆ هاوتابێت لەگەڵ ئامانجی نەتەوەیی، و لەبەرچاو گرتنی خواستی کرێکار و جوتیار. بەڵام ئەوی کوردستان هەمیشە بانگی لەیەکسانی نێوان چینەکانی کۆمەڵ دەکرد بێ جیوازی. بەوەی کۆمولگەی کورد لەڕووی کۆمەڵایەتی و ئابوورییەوە زۆر دواکەوتووتر بوون، ئامانجیان لەوانی ئازربایجان کەمتر دەهاتە دی.

بەڵام سەبارەت بەسنووری نێوان دوو دەوڵەت، چەندجاریان وتووێژ لەسەر ناوچەیەکی ڕۆژئاوای گۆمی ورمێ کرد، بەتایبەتی لەسەر شاری خوی، سلمی (شاپور)، ورمێ (ریزائیە) و میاندواو، بەڵام لەبەهاری ١٩٤٦دا ئەو ناکۆکیانە کەوتنە پلەی دووهەمەوە، چونکە دەبوو

>>> روونوس ـ جنابی آغای صالح رەهبەری حزبی ایران.
روونوس ـ تەبریز جنابی آغای پیشوەری رەهبەری فرقەی دیموکراتی آزربایجان.
روونوس ـ تاران آغای پادگان معاون صدری فرقەی دیموکراتی آزربایجان.
بەاحترامەوە حزبی دیموکراتی کوردستان آمادەیی خۆی بو ائتلاف دەگەل احزابی آزادیخواز (دموکرات ایران، تودە ایران، دیموکراتی آزربایجان، حزبی ایران) رادەگەینی و ئەم ائتلافە موجب سعادت و عظمت ملت ایران دەزانم وبەم وەسیلە جناب آغای صدر قازی لەلایەن حزبی دیموکراتی کوردستانەوە بو گفتوگوی پیویست و امضای ائتلاف نامە بە نمایندەیی معرفی دەکەم.
رەهبەری حزبی دیموکراتی کوردستان / محمد قاضی
[ڕ.ک ژمارە ٨٥، ٢١خەرمانان ١٣٢٥(١١ـ ٩ـ١٩٤٦).] « و »

www.koskikurd.com

لەپێشدا بەرگری لەمانەوەی دوو دەوڵەت بکەن، بەتایبەتی بەرانبەر بە ڕژێمی تاران کە بەپاڵپشتی ئەمریکایی و ئینگلیز هەڕەشەی لێ دەکردن. بایەخدان بە پەیماننامە مۆرکراوەکەی نێوان کورد و ئازەری لەسەرووی گشتەوەبوو. واتە لەخۆڕایی نەبوو تاران هەندە نیگەران بێت بەرانبەر بەو پایمان و دۆستایەتیە.

پارتی دیموکراتی کوردستان یەکێک لەدامەزرێنەرانی ئەو"بەرە"یەبوو کە لەگەڵ پارتی توودە و پارتی دیموکراتی ئازربایجانی و سێ پارتی پێشکەوتنخوازی تر یەکیان گرت، و بەوە کوردستانی ئێران بوو بە بنکەیەکی دیموکراسی لە ئێران.

لەهەمان ئەوکاتەدا کەکوردستانی ئێران بوو بەچەقی یەکێتی و پشتگیری نێوان گشت پارتەکانی کوردستان. بەگەرمی پێشوازییان لەگشت نیشتمان پەروەرەکانی کوردستان دەکرد، هەروەها لەچەند هەزار بارزانی و نماینده‌کانی کوردی عیراق و تورکیا و سوریا کە لەمەهاباد دا بە گەرمی پێشوازییان لێ دەکرا. میللەتی کورد بەگشتی وەک سەرچاوەی ئاوات لەکۆماری مەهابادیان دەڕوانی ودەیانویست ببێت لە کوردستاندا بە هەوێنی ئازادی، واتە بۆگشت کوردستان. بەڵام لەوڕۆژەدا زەمینە پۆلیتیکی ئێران، بەتایبەتی ئەو بارەی سنووری دەسەڵاتی هێزە هاوپەیمانەکانی سەپاندبوو(ناوچەکانی لە سەقز بەرەوخوار سەخت کەوتبوونە ژێر دەسەڵاتی هێزەکانی ئینگلۆ ئەمریکی) ماوەی بە کۆمار نەدەدا دەست بەسەر دەوروبەری سەقز، سنە و کرماشاندا بگرێت. ناوچەی دەسەڵاتی کۆمار لەشاری سەقزەوە بوو تا گشت بەشی باکووری کوردساتنی ئێران، کە ژمارەی دانیشتووانی دەیکردە نزیکەی یەک ملیۆن کەس.

بەگوێرەی ڕێکەوتننامەکەی تاران دەبوو هێزە هاوپەیمانەکان بەشەش مانگ دوای تەواوبوونی جەنگ ئێران بەجێبهێڵن. بەڵام هێزەکانی سۆڤیەت باکووری وڵاتیان پاش چەند مانگ پاش چۆڵکردنی هێزە ئینگلۆ ئەمریکییەکە بەجێهێشت. پاش ماوەیاکی کەم هەردووک دەوڵەتی ئێران و سۆڤیەت ڕێکەوتن لەسەر ئەوەی سۆڤیەت ببێت بەخاوەن بەش لە بەرهەمی نەوتەکەی باکووری وڵات. بۆیە لە کۆتایی مانگی مای ١٩٤٦دا تاکە یەک هێزی سۆڤیەتی لەسەرخاکی ئێران نەما.

پایزی ساڵی ١٩٤٦ ڕژێمی ئێران گوڕی بەستەوە بۆ ئەوەی لە سەرتاسەری ئێراندا زەمینە خۆشکات بۆ هەڵبژاردن. تاران زەمینەی هەڵبژاردنی " ئازاد"ی بۆ خۆش نەکرا بێ ناردنی هێزی چەکدار بۆ کوردستان و ئازربایجان.

لەمانگی دیسەمبەردا لەشکری ئێران ڕوویکردە ئازربایجان. بزوتنەوەی ئازری بێ هیچ جۆرە بەرگرییەک ڕووخا و سەرکردەکانی پەنایان برد بۆ یەکێتی سۆڤیەت. پاش ڕوخانی "حکومەتی میللی ئازربایجان" ڕۆژی ١٧ دیسەمبەری ١٩٤٦ لەشکری ئێران گەیشتە ناو مەهاباد. لێرەیش ئەو لەشکرەی ئیمراتۆر تووشی هیچ بەرگرییەکی چەکداری نەبوون. جگە لە بارزانییەکان کە کشانەوە بۆ ناوچەکانی نەغەدە و شنۆ، ئیتر لێپرسراوانی کۆمار و لەسەرووی گشتەوە قازی

www.koskikurd.com

محەمەد لەشوێنی خۆ نەجووڵان.

لەهەمان ئەوکاتەدا کە جەندرمە بەبەرچاوی جەنراڵەکانی شا وە هەزاران دیموکراتخوازی ئازەرییان دەکوشت، ئەو لەشکرەی ئێران دەیویست لەکورستاندا هێمنی ڕاگرێت. بارزانییەکان چاوەڕوانی ئەنجامی و تووێژی سەرکردەکانیان بوون لەتاران بەسەرۆکایەتی مەلا مستەفا، بەڵام هەندەی نەخایان و لەکۆتایی مانگی دیسەمبەردا قازی محەمەد و لێپرسراوانی تری کۆمار گیران. وتووێژی مەلا مستەفایش سەرینەگرت، لە٢٢ی فەبریوەری ١٩٤٧دا لەشکری ئێران بەرەو ناوچەی نەغەدە کشایەوە، پاشان بارزانییەکان بەرەنگاری ئەو هێرشە ئیمپریالیە بوون و زیانی زۆر لێدا و چەند سەرباز و ئەفسەریان لێ بەدیل گرتن، ڕووەو سنووری ئێران و عیراق کشانەوە. لە ١٣ی ئەپریلدا بارزانییەکان ئاودیوی سنووری عیراق بوون.

لەکاتێکدا هێزەکانی ئێران چەکیان لەشانی لایەنگرانی کۆمار دادەماڵی، تاکە چەکدار ئەو خێڵانە مانەوە کە سەر بەڕژێمی تاران بوون و بەشداری جەنگی دژ بە بارزانیەکانیان دەکرد. پاش لێکۆڵینەوەیەکی سەرپێیی لەدادگایەکی ئەرتەشیدا بڕیاری لەسێدارەدانی قازی محەمەد و سەدری قازی برای و سەیفی قازی ئامۆزای دەرچوو، بەڵام چونکە قازی لەناو میللەتدا خۆشویست بوو دامودەزگای ئێران بۆ ماوەیەک بڕیاری خنکاندنەکەی سپایان دواخست. لەپڕ، بەرەبەیانی ٣٠ی مارسی ١٩٤٧ قازی و هەڤاڵەکانی لەگۆڕەپانی چوارچرای مەهاباد بەو قەنارانەوە بینران کە ئەرتەشییانی ئێرانی ئابڵووقەی دابوون.

بارزانییەکان، بەتایبەتی ژن ومنداڵیان بەسەرۆکایەتی شێخ ئەحمەدی ڕابەری ڕەوانی ئەوان گەڕانەوە بۆ عیراق. لە ٢٧ی مایدا نزیکەی پێنجسەد جەنگاوەر بە ڕابەری مستەفا بارزانی کە باوەڕی بە بڕیاری لێخۆشبوونەکەی بەغدا نەبوو، بە شاخی ئاراراتدا پەڕینەوە بۆ ناو خاکی سۆڤیەت.

لەهۆی سەرنەگرتنی ئەو بزوتنەوە کوردیە کۆڵینەوە پێویستە، ئەگەرچی چوونە ناو ئەو باسە لەقاڵبی تاقیکردنەوەکەیشمان دووربخاتەوە. هەروەها زۆر پێویستە کەموکووڕییەکانی بزووتنەوەش بخەینە ڕوو، بەتایبەتی کەم توانایی سەرکردە و کەمتر هەڵکەوتنی کادری پۆلیتیکی و سپایی شارەزا و دلسۆز (کە بێگومان لەو ماوەی یانزە مانگەدا ڕاهێنان و ئامادەکردنی ستەمە) بەگشت مەودایەکیانەوە دیار بوو. هەروەها پێویستە کارایی ڕۆڵی دەرەکیی لەبیرنەکەین، و ئەویش کە ڕژێمی تاران بە پاڵپشتی هێزە ئەنگلۆ سەکسۆنیەکان (بەتایبەتی ئەمریکا) بڕیاری بنبڕ کردنی بزوتنەوە پێشکەوتنخوازەکانی ئازربایجان و کوردستانیان دەرکرد. پێویستە ئەوەیش بهێنینەوە یاد کە لایەنگرتنی پۆلیتیکی سۆڤیەت ئەو ڕژێمە هەڵپەکەرەی تارانی گەیاند بەئامانج. لەلایەکی ترەوە گەر بێینە سەر بەراوردکردنی ڕادەی قرچۆکی ڕامیاری و سپایی ناو ڕژێمی تاران بەرانبەر بە کۆمارە میللەتویستەکەی کوردستان، دەبوو هێزەکانی کورد خۆڕاگربن

چونکە ئەگەری سەرکەوتنیان دوور نەبوو، چاکترین بەڵگەیش خۆڕاگری بارزانییەکانە.

خولی بیست ساڵ لە مێژوو

ڕوخانی کۆمار سەرەتابوو بۆ نشوستیی پۆلیتیکی، چونکە بەشی زۆر لەکادیر و لێپرسراوانی پارتی دیموکراتی کوردستان وکۆمار لەسێدارەدران و بەندکران، بەڵام پشسووی لاوان درێژخایان نەبوو، چونکە ئەوان هەر لە ساڵی ١٩٤٨وە کەوتنە بڵاوکردنەوەی نامیلکەی نهێنی کوردی بەناوچەی مەهابادا.

٤ی فەبریوری ١٩٤٩ ویسترا لەدانشگای تاراندا شا بکوژن.، ڕژێمی تاران بە فیتی کۆمپانیای ئۆیلی ئەنگلۆ ئێرانی ئەوەی بۆ بوو بەهەل، ئەوەبوو کارەسات کوردستانی ئێرانیشی گرتەوە کە سەدەها تێکۆشەر و لایەنگرانیان گیران و یەکی چەندەها ساڵ زیندانییان بۆ ڕایەوە.

بەلام گەیشتنی دوکتۆر مصدق بۆ سەر تەختی حوکومڕانی تاران بوو بەهاندە بۆ پارتە پێشکەوتنخوازەکان و بزواندنی. لەهەڵبژاردنەکەی ساڵی ١٩٥٢دا، واتە شەش ساڵ پاش کەوتنی کۆمار نزیکەی٨٠ تا ٩٠٪ی دەنگی شاری مەهاباد و ناوچە جۆربەجۆرەکانی درا بە نوێنەری پارتی دیموکراتی کوردستان، ئەوەبوو ژێم ئەو هەڵبژاردنەی هەڵوەشاندەوە و پیاوێکی ئاینی لەتاران کرد بە نمایندەی مەهاباد.

لەهەمان ساڵدا جوتیارەکانی بۆکان بەسەرپەرشتی پارتی دیموکراتی کوردستان ڕاپەڕین دژ بە جەوری "دەرەبەگ" و پیاوە(جەندرمە)کانیان و هەرای یاخیبوون زۆر بەزوویی لەناوچەکانی نێوان بۆکان و مەهاباد پەرەیسەند. بەڵام بەفرمانی شا و هاوکاری "دەرەبەگەکان" هێزە یاخیبووەکەی جوتیاران لە ناودرا.

کاتێک کابینەی مصدق هەنگاوی دەنا بۆ خۆماڵیکردنی دامەزراوە نەوتیەکانی کۆمپانیای ئۆیلی ئەنگلۆ ئێرانی بەڕێوەی دەبردن، و هەروەها پاش خۆماڵیکردن، کوردستانی ئێران بووە پاڵپشت بۆ مصدق. کاتێک لە ٣ی ئۆگستی ١٩٥٣دا هەستی میللەتیان بەمەبەستی تەسک کردنەوەی سنووری دەسەلاتی شا دەپالاوت، لەپێنج هەزار دەنگی شاری مەهاباد تەنها دوو کەس لایەنگری شا بوون. چەند ڕۆژێک دوای ئەوە، واتە ١٩ی ئۆگستی، بەکودەتایەکی پۆلیتیکی کە دەزگای نهێنگەی ئەمریکی(C.I.A)پلانی بۆ ڕێکیخست، کابینە نیشتمانپەروەرەکەی مصدق هەڵوەشایەوە.

هەڵە و بێ توانایی بڕیار و دوودڵی سەرکردایەتی توودە کە بەهێزی سەرەکی بزووتنەوە دیموکراتخوازەکانی ئێران دەژمێردرا، و دوودڵی دەزگاکەی مصدق و لە ڕۆژی کودەتادا نارێکی هێزە نیشتمانپەروەرەکان، بوونەهۆی بەئاسانی سەرکەوتنی لایەنگرانی پیلان. هەروەها کە پۆلیس ڕێکخراوی ئەفسەرانی توودەیی لێ ئاشکرا بوو، هێزە نیشتمانپەروەرەکان دوابەدوای یەک

www.koskikurd.com

چۆکیان دادەدا.

نهێنگای ئەمریکی خۆیکرد بەسەرپەرشتکاری کودەتا پۆلیتیکییەکەی دژ بە شۆڕش تا ئێران بکەوێتە ژێدەستی ڕژێمێکی پاشگەڕی سەر بەئیمپریالیستەکان. ئەو خۆماڵیکردنی نەوتەیش هەڵوەشایەوە کە سیمبۆل بوو بۆ تێکۆشانە بێوچانەکەی گەلی ئێران. هەروەها گشت ڕێکخراوە دیموکراسی و نەتەوەییەکان لەناوچوون، و هەزاران تێکۆشەری دیمۆکراتخواز و نیشتمانپەروەر بەندکران و سەدەها تێکۆشەری هێڵی ڕامیاری نەیاری جۆراوجۆر لەسێدارە دران. ئیتر لەوڕۆژە بەدواوە زەبروزەنگ ودەسەلاتی لەشکر بەسەر ئێراند زاڵبوو.

لە ٢٣ی فەبریوەری ١٩٥٥دا پەیمانی بەغدا لەنێوان ئێران، عیراق، تورکیا و پاکستاندا مۆرکرا، و لە٤ی ئەپریلیشدا ئینگلتەرا هاتە ناو پەیمانەوە، بەڵام وەک وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا تێیدا نەبوو بەئەندام بەڵام هەمیشە لەگەڵ لیژنە جۆربەجۆرەکانیدا بوو. لەلایەکی ترەو ئەم پەیمانەیش وەک پەیمانەکەی سەعدئابادی ساڵی ١٩٣٧ بۆ بەرنگاربوونی بزووتنەوە کوردیەکان بوو.

تەنانەت پاش کودەتا پۆلیتیکییەکەی ١٩ی ئۆگستیش (دجوارنی؟) «جوانڕۆیی»یەکان کە تاخمێکن لە خێڵە کوردەکانی باکووری کرماشان و نزیک بە مەرزی ئێران، لەناوچەکەی خۆیاندا سەربەخۆییان ڕاگرتبوو، شاخە سەختەکان هەستێکی هەمیشەیی نیشتمان پارێزی پێ بەخشیبوون، بەڵام پاش ئەوەی ڕژێمی شا بایی بوو بە لەناوبردنی بزوتنەوە دیموکراتخوازەکەیان، بە هاوکاری هاوڵە مۆرکەرەکانی پەیمانی بەغدای لە ٤ی فەبریوەری ١٩٥٦دا هێرشی قورسیان کردە سەر دوا مەڵبەندی سەربەستی کوردانی ئێران، و چەند هەزار سەرباز لەگەڵ فرۆکە وتانگدا کشان بەسەر گوندە کوردییەکاندا، لەولایشەوە ڕژێمەکەی نوری سەعید بە هەڵەداوان هات بۆ کۆمەکی ئەو لەشکرە ئیمپریالیستە. جوانڕۆ زۆژ دلێرانە بەرەنگاری بوون بەڵام توانای دووهێز نابەرانبەر بوو، کە زانیان گەمارۆ دراون ناچار گۆندەکانیان بەجێهێشت و ڕوویانکردە کێوە. ئەوجا بە گڕی گوللە تۆپ قەلا بەناوبانگەکەی جوانڕۆیان کرد بەکۆی زوخاڵ.

شۆڕشی١٤ی یولی ١٩٥٨ لەعیراق نەتەنها بەهێزترین بنکەی سەر بە ئیمپریالی هەڵتەکاند، بەڵکوو ڕێگەیشی بۆ هێزە پێشکوتنخواز و ڕێکخراوە کوردییەکان ئاواڵە کرد. بێگومان ئەو شۆڕشەی ١٤ی یۆلیۆ لە ئێراندا دەنگی دایەوە، بەتایبەتی لەکوردستانی ئێران؛ و لەناو کوردی ئێراندا زۆر زوو بزوتنەوە تەشەنەی کرد.

لەپایزی ١٩٥٩دا ڕژێمی تاران لەوە تۆقیبوو کە بزوتنەوەی دیموکراتخوازی پەرە بسەنێت، بۆیە کەوتە ڕەشبگیر و لەشار و گوندەکاندا سەدەها کرێکار، جوتیان وپیاوی ئاینی گیران. بڕیاری لەسێدارەدان بۆ چوار تێکۆشەر دەرچوو، سیبانیان ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیموکراتی کوردستان بوون. پشتگیری ئەندیشەی گشتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و بەتایبەتی عیراق، شای

ناچارکرد سزای لەسێدارەدان لەسەر ئەوانە بگۆڕێت بە زیندانی هەمیشەیی.

بزوتنەوەی چەکداری سالانی ٦٧ـ ١٩٦٨

مانگی سپتەمبەری ١٩٦١ لەکوردستانی عیراق شۆڕشی چەکداری هەڵگیرسا. ئەگەرچی پرۆگرامێکی ئەوتۆ ڕوونی نەبوو هاووڵاتییانی کورد لە عیراق بوون بە لایەنگری و هەستی کوردی ئێرانیشی بۆ بزوا. لەڕاستیدا ئەوەی پشتگیری ئەوان بسەلمێنێت ئەو یارمەتی ماددی، کەرەستە و جلوبەرگ و تەقەمەنیە بوو کە لە ئەفسەرانی ئەرتەشی ئێرانیان دەکڕی و لەگەڵ ئازووقەی تردا بۆ کوردستانی عیراق ئاودیو دەکرا. ئەو یارمەتیانەی پارتی دیموکراتی کوردستان ئامادەی دەکردن تاکو ساڵی ١٩٦٦ گرنگییەکی زۆری بەخشی بەژیانی ئەو بزووتنەوەیەی مستەفا بارزانی دەیبرد بەڕێوەی.

ڕاستەوخۆ یارمەتی شا بۆ بارزانی تاکە مەبەستی لە لاوازکردن ڕژێمی بەغدا نەبوو کە هەرگیز شا لەتاوانی ڕوخاندنی سیستێمی شاهانەی هاشمی نەیبەخشین، بەڵکو مەبەستی شا ئەوەبوو ڕاستەوخۆ دەست تێکەڵ بە بزووتنەوە نەتەوایەتیەکەی کورد بکات. دەیویست بەکۆمەکی ئێران بزوتنەوەکەی بارزانی بەخۆوە ببەستێتەوە، و بەرەبەرە بزوتنەوەکە بەهێزتر بکات تا دەگاتە ئەو ڕادەیەی بزوتنەوە کوردی بێ هاوکاری ئەو توانای بەرەوپێشچوونی نەمێنێت.

هەروەک ڕووەکەی تری ڕژێمی تاران زۆر لەوانی پێشوو کەمبایەختر نەبوو، کە دەیویست بە هاوکاری بارزانی بزوتنەوەی کوردی ئێران سست بکات و تەنانەت لە بزوتنەوەی عیراقیشی جودا بکاتەوە. کە شا ڕادەی یارمەتیەکەی بەرزکردەوە، لەبارزانی خواست ببێتە هاوکاری ڕژێمەکەی ئەو دژ بە گشت چالاکییەکی ڕامیاری کوردی ئێران. پێشنیارە بەناوبانگەکەی سستکردنی چالاکیەکانی پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران لێرەوە هەڵقوڵا کە سەرکردایەتی بزوتنەوە نەتەوایەتیەکەی عیراق بڵاوی کردەوە. پێشنیارەکە ڕوو لە تێکۆشەرانی پارتی دیموکراتی ئێران بوو، کە گوایە دڵگیر نەبن بە پێداویستی "سست"بوونیان و نەکەن ڕژێمی تاران زیزکەن چونکە هەڕەشەی بڕینی یارمتی لەبارزانی دەکات. هەرچ یەکێک لە تێکۆشەرانی پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران سەرپێچی ئەو پێشنیارە بکات لە کوردستانی عیراقدا وەک "مرۆڤی نابەجێ" لێی دەڕوانن، و گشت کارێکی دژ بەڕژێمی شا لەلایەن پارتە دیموکراتەکەی ئێرانەوە بەکاری دژ بە"شۆڕشی کوردی" دەژمێردرێت. ئەوە لەکاتێکدا سەدەها تێکۆشەری کوردی ئێران لەناو ڕیزەکانی پێشمەرگەدا دژ بە لەشکرەکەی ڕژێمی بەغدا دەجەنگین[29].

---

29 ـ ئەگەر بەهەشتی " قاسملو" ساڵانی ١٩٩٦ ـ ١٩٩٧ لەژیاندابوایە و لە هەمان پلەی لێپرسراوی خۆیدا بمایە ئەوجۆرە ڕەخنەیەی لەسەرکردەی لایەنە دۆستەکەی ئەوڕۆژەی دەگرت کە ئەوڕۆ لەگەڵ نەیارە کلاسیکەکەیدا سەنگەریان گۆڕیوەتەوە، و بەپێچەوانەوە لایەنی ڕەخنەلێگیراو ئەمڕۆ دۆستە بە هەڤاڵانی پارتەکەی دوکتۆر قاسملوو.
<<<<

گەلێکی پەرەوەزه و نیشتمانی پەرت

سەرەتای ساڵی ١٩٦٧ ، زۆر لەو سەرکردە و تێکۆشەرانەی پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران کە چیتر توانای چاوپۆشییان نەما لەتاکتیکی هاوکاری نێوان بارزانی و ڕژێمی تاران، عیراقیان بەجێهێشت و گەڕانەوە بۆ ئێران. ماوەیەکی زۆر پێش گەڕانەوەی ئەوان بەو چەندجار تێکهەڵچوونی چەکدارییەی نێوان جوتیار و جەندرمەی شا ، زەمینەی خۆشکرد بۆ ئەوکەسانەی دەیانویست چەک هەڵگرن. هەر زۆر بەخێرایی نەخشە کێشرا بۆ یاخیبوون لە هەرێمی نێوان مەهاباد، بانە و سەردەشت. کۆمیتەیەکی شۆڕشگێری لە پارتی دیموکراتی کوردستان پێکهات بۆ سەلماندنی لێپرسیاری بزووتنەوە. لە زستانی ساڵی ١٩٦٧وە بۆماوەی هەژدە مانگ جەنگی پارتیزانی بەرپا بوو، لەئەنجامدا ئەو جەنگاوەرانە کەوتنە نێوان دوو ئاگرەوە، ئاگری هێزەکانی ئێران و ئاگرێکی تری هێزەکانی بارزانی. لاوانی نەشارەزا و دوور لە یارمەتی دەرەکی ئازا و چالاک دەجەنگین، بەڵام زۆریان لەناو چوون. لەوانەی بەدەستی هێزەکانی ئێران کوژرا و لەناوچوو، شەریف زادە (ئەندازیاری ئەلیکتریک و میکانیک)، عەبدوڵای موعینی (قوتابی)، مەلا ئەفسار (پیاوی ئاینی و ئەندام لە کۆمیتەی شۆڕشگێڕ) بوون. لەپایزی ساڵی ١٩٦٨یشدا کە سولەیمانی موعینی برای عەبدوڵا دەیویست لەعیراقەوە بگەڕێتەوە بۆ ئێران، هێزەکانی بارزانی گرتیان و بەفرمانی مستەفا بارزانی بەگوللە کوژرا و لەشەکەیان ڕەوانەکرد بۆ ڕژێمی ئێران و ئەوانیش لە چەند شارێکی کوردستانی ئێراندا بەدانیشتوانیان نیشان دەدا.

بزوتنەوە بە نەمانی سەرکردەکانی شکستی هێنا وتێکۆشەران ناچاربوون ڕوویکەنەوە عیراق و لەوێیش لەترسی بەردەستکەوتنی پێشمەرگەکانی بارزانی خۆیان شاردەوە، و پتر لە چل تێکۆشەری پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران کوژران یا گیران و پیاوانی بارزانی ئەوانیان دایەوە دەست ڕژێمی ئێران.

<<< بڕینی کۆن کولانەوە خزمەتی دۆزی نەتەوایەتیم ناکات. و هەرگیز مەبەستم شۆردنەوەی تاوانی یەکێک و تاوانبارکردنی یەکێکی تر نییە، بەڵکوو دەمەوێت بیسەلمێنم کە بەداخەوە لە لای ڕامیارانی کورد ستراتیجییەتی دیاریکراو نییە، و هەمیشە بەپێی مێز و سات و چرچاوی بەرانبەرەکەیان بڕیار دەدەن. بۆیە لێرەدا تەنها هەندەم لە تواناداپە بیلێم کە:

١ـ هۆی سەرەکی دەسپێکەری ناکۆکی لەنێوان هەردوو پارتی دیموکراتی کوردستانی عیراق و ئێران لەوەدابوو کە سەرکردایەتی "پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران" خۆی گرێدا بەو باڵەی(لە ١٩٦٣ ـ ١٩٦٤ بەدواوە) لەپارتی دیموکراتی کوردستانی عیراق جیابوونەوە و سەرانی ماوەیەک بوونە پەنابەر لە هەمەدان، و پاش گەڕانەوە، ساڵی ١٩٦٦ خویان ناونا "پارتی شۆڕشگێڕی کوردستان" و بوون بە هاوپەیمانی ڕژێمی عیراق.

٢ـ نموونەیەکی بابەتی: کەریمی حوسامی کە تا دوو ساڵ لەوەوبەر لەگشت وتار و بیرۆک نووسینیدا لەمەڕ کوشتنی سلێمانی موعینی، بارزانی تاوانبار کردووە و بەنۆکەری شای ناو بردوە بەڵام لەبیرەوەری بیستهەمین ساڵڕۆژی کۆچی دوایی بارزانیدا لە ستۆکهۆڵم، چوە سەر شانۆ گوتە و پەسەندنامەی ئاراستەکراوی یار ونەیارانی بارزانی دەخوێندەوە، لەوێدا "جەلال تالەبانی" سەرکردەی پارتی شۆڕشگێڕی ناوبراوی بە یەکێک لە نەیارەکان ناوبرد. ـ « و »

www.koskikurd.com

کوردستانی ئێران و بزوتنەوەی نەتەوایەتی کوردی عیراق ٦١ ـ ١٩٧٥

هەڵوێستی کۆتکردنی بزوتنەوەی پارتی دیموکراتی ئێران هەر درێژەی بوو، و هەمان ئەو هەڵوێستەی سەرکردایەتی بزوتنەوەی کوردی عیراق لەساڵی ١٩٦٦وە گرتبوویە بەر تاکۆ ڕێکەوتنی ١١ی ئازار(مارس)ی ١٩٧٠هەر مابووی. پاش ئەو ڕێکەوتنەی تێیدا بڕیاری ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستانی عیراق درا، هەڵوێستی سەرکردایەتی پارتی دیموکراتی کوردستانی عیراق بەرانبەر بە تێکۆشەرانی پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران دۆستانەتر بوو، و لە چوار ساڵی دواییدا پەیوەندی نێوان دوو پارت ڕوو لە باشی بوو، بەڵام ماوەدان بە کوردی ئێران بۆ بیرکردنەوە لە هەڵوێستی ڕامیارانەی بەرفراوانتر نەکەوتە ئاراوە، یانیش ئەوەی لە باس دوور بوو، نەخشەکێشان بوو بۆ جەنگی پارتیزانی. لەهەمان ئەو کاتەدا کە شا سەخت دوژمنایەتی لەگەڵ کوردی ئێران دەکرد، سەرکردەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان بە دۆستی ژمارە یەکیان دەژمارد.

ڕژێمەکەی شا ببووە سەرچاوەی ئازووقە وتەقەمەنی بۆ کوردی عیراق، بەڵام زۆر دڕندانەش دەیکێشا بەسەر گشت کار و پێداویستییەکی کوردی ئێراندا. سەدەها ئەندامی پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران لەزیندانەکانی شادا دەیناڵاند. هەردووک سەرکردەی وەک غەنی بلوریانی و عەزیز یوسفی کە هەریەکەی پتر لە بیست ساڵە و تا ئێستایش لەزینداندان.

١٩ی دیسەمبەری ١٩٧٢ لەسنە پێنج کوردی نیشتمانپەروەر لەسێدارە دران، و٢٢ی مارس لەشاری بانەدا بەڕۆژی نیوەڕۆ کە قادری وێردی "ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیموکراتی کوردستان" لەکۆبوونەوە دەهاتە دەر، پۆلیس کوشتی. لە ١٥ی ئەپریلی ١٩٧٢یشدا لەشاری سنە دوو ئەندامی پارتی دیموکراتی ئێران بە دەستڕێژی گوللە کوژران. هەروەها لەهەمان شاردا لاوێکی حەڤدە ساڵی لەبەر هۆی پۆلیتیکی کوژرا.

کۆتایی ناهەمواری ئەو بزوتنەوەیەی بارزانی دەیبرد بەڕێوە دەریخست کە ئەگەر وێرانکاری لێ پەیدا نەبێت، ئەوا خۆکوژی چاوەڕوانی ئەو جۆرە میکافیلییەتەیە کە لە بەریەرەکانێی ڕامیاریدا بەکاردێت، و بیروباوەڕی نەتەوایەتی بۆ دەبێتە قوربانی هەندێک ئامانجی تاکتیکی و سەرپێیی.

باری ئێستا وئایندەی کوردستانی ئێران

هەڵوێستی ڕژێمی شا لەکوردستانی ئێران

لەچارەکی سێهەمی ئەم سەدەیەی ئێراندا گۆڕانکاری زۆر لەباری ئابووری، کۆمەڵایەتی و ڕامیاری ڕۆیداوە. نابەجێی نابینین ئەگەر کورتەیەک لەو ڕواڵەتە سەرەکییانە بخەینە ڕوو کە لەئێراندا ڕوویداوە.

دەنگدانەوە و بەشانوباڵدا هاتنی زۆر زوو پەرەسەندنی ئابووری لەرۆژنامەکانی ئۆرگانی ڕژێمدا دەسکەوتی تاکە چینی دەسەڵاتدار بەرزدەکەنەوە، بەتایبەتی ئەو چینە تازە پێگەیشتوەی بەستراوەتەوە بە سەرمایەی بیانی و خێزانی "پەهلەوی" و دینامیکیەتی گشت ئەو بەشە گرنگانەوە کە ئابووری نەتەوەیی دەبەن بەڕێوە. چینەکانی گەل، بەتایبەتی جینی زەحمەتکێشی شار و لادێ، زەبوون و بێدەرامەت دەژین، و بەشێکی زۆری هاووڵاتیان تاکو ئەمڕۆ نەخوێندەوار و بێبەشن لە بەهرەی تەندروستی.

لەبنەڕەتدا ئەو فەلسەفەی "شۆڕشی سپی" یەی شا ئەنجامی دا نەخشەکەی لە ئەمریکا کێشرا، و لە شار و لادێدا ڕێگەی بۆ هەڵچوونی سەرمایەداری کردەوە تا بازاڕی پێ بخەنە گەڕ و بنکەی کۆمەڵایەتی بۆ ڕژێم پێ بتەوکەن، بەتایبەتی دروستبوونی بۆرجوای بچووک و گرنگی لادێ. ئەو جۆرە بووژانەوەیە وڵات لە مەترسی تەقینەوە دووردەخاتەوە بەتایبەتی گەر بەشی زۆر لەو جوتیارانە بن کە پێش داڕشتنی یاسای کشتسازی بێزەوی بوون.

هاوشان لەگەڵ خێرا هەڵچوونی سەرمایەداریدا هەندێک لەناو کۆمەڵگەی ئێراندا ناجۆری پێگەیشت. پەرەسەندنی ئەو بۆرجوایەی پێدەڵێن "نەتەوەییانی گرێدراوە بەسەرمایەی بیایەوە" ڕژێم کردوونی بەخاوەن تایبەتمەندی زۆر. لەساڵانی دواییدا بەتەنها قازانجی نەوت ساڵی لە ٢٠ ملیار دۆلار تێپەڕیوە. بەگوێرەی ئەو گاز و مس هتد ... یەی ئێران هەیەتی مرۆڤ دەخاتە سەر باوەڕی ئەوەی لە بووجەی ئێراندا هیچ کەموکووڕی نەبێت، ئەوجا تەرازووی بووجەی ئێران بۆ ساڵی ١٩٧٧ـ ١٩٧٨(سەرەتای ساڵی ئێرانی ٢١ی مارسە) چەند ملیار ڕیاڵی کورت هێناوە (یەک فرەنک دەکاتە ١٥ ڕیاڵ).

لەبری ئەوەی یاسای کشتسازی کێشە کۆمەڵایەتیەکانی لادێ نەهێڵێت، تووشی کێشەی ئابووری تری کردن. کشتکاری تووشی سستی هەمیشەی کرد، و پترکڕینی ئازووقە و خۆراک بەهۆی بەرزبوونەوەی ژمارەی هاووڵاتیانەوە بووەتە هۆی بەرزبوونەوەی ئاستی ژیانی ئەو خێزانە

---

30 ـ E ـ ظففار، هەرێمێکی شاخاویە لەعومان، ساڵەکانی شەست و سەرەتای حەفتاکانی سەدەی بیست بزوتنەوەیەکی دژ بەسوڵتان قابووس تێدابوو، ـ « و »

www.koskikurd.com